

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXV.

HUNGARIA
SZEGED
2001

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA

TOMUS CXV.

HUNGARIA

SZEGED

2001

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:

DR. MAKK FERENC, DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, DR. ZIMONYI ISTVÁN

A kötet az MTA-SZTE
Magyar Medievisztikai Kutatócsoport
kiadványa
Megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia
Támogatott Kutatóhelyek Irodája
tette lehetővé

Redegit:

DR. KRISTÓ GYULA

Szerkesztette:

DR. KRISTÓ GYULA

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis
HU ISSN 0324–6965 Acta Historica

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstract* and *America: History and Life*

Egy Imre-kori adomány fennmaradásáról

Imre király 1203-ban gazdag adományt tett a nagyváradi egyház javára, amely így jelentős jövedelmekkel gyarapodott: a megye falvaiból és vásáraiból befolyó vám kétharmadával.¹ Jóllehet az erről tanúsodó kiváltságlevél teljes szövegében nem maradt ránk, de kései átírások, említések révén ennek tartalma nagyjából ismeretes. Ám a tudás hozzáférhetősége nem csupán a kivonatos szövegformából ered, hanem abból is, hogy a privilégium emlékét őrző források olyan eltéréseket mutatnak, amelyek az adomány tartalmát is érintik. A dolog további érdekessége, hogy különböző műfajú kútfőkről van szó; erősen szokatlan ugyanis, hogy okleveles adat krónikában üsse fel a fejét, márpedig az egyik szöveget a *Váradi Krónika* tartalmazza.²

Krónikáink alig írnak Imre országlásáról: általában csak királysága időkeretét jelölik ki (a szövegromlások miatt sokszor azt is rosszul), illetve Konstancia aragóniai hercegnővel kötött házasságát említik.³ Kézai Simon szól még a királyi menyasszony kíséretében Magyarországra érkezettekről, ám a hispániai előkelők hazánkba jövetelét későbbi krónikaszerkesztőink II. András idejéhez kapcsolják.⁴ Éppen ezért egyedülálló e műfajban a *Váradi Krónika* azon híradása, amely élő közelségbe hozza Imre királyi tevékenységének legalább ezt a megnyilvánulását. Igaz, az írói eljárás egyediségéből és a krónikás műhelynek a megadományozott egyházhoz való kötődéséből kiviláglik, hogy az ismeretlen szerző az oklevélrészlet idézése révén nem Pray György és Katona István tudományos anyagkezelését előzte négyszáz évvel, hanem egy helyi vonatkozású adatot látott jónak az országos jelentőségű események rendjébe illeszteni – igaz, azt két helyen is feltüntetve.

A szöveg felütése a szent alapítóra, I. Lászlóra emlékezik. Előszámlálja a király adományozta javakat és kiváltságokat. Ezután hangsúlyozza, hogy 1241-ben a tatárjárás idején az egyház minden okmánya elveszett vagy elégett, kivéve Imre

¹ Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.) I. Bp. 1923. I. 67. (207. sz.) (RA.)

² A Zágrábi Krónika forrásértékéről I. Szentpétery Imre: A Zágrábi és Váradi Krónika egymáshoz való viszonya. Századok 1934. 410–425.

³ A XIV. századi krónikaszerkesztmény 1200-as (MCC) halálozási ideje egyértelműen az MCCIV-es évszám másolási hibájából jött létre. Szentpétery Imre: Scriptores Rerum Hungaricarum I. Budapestini, 1937. 463. (Szentpétery, SS. Rer. Hung.) A Zágrábi és Váradi Krónika ikerszövege közül az előbbi jó, míg az utóbbi csonkult évszámváltozatot tartalmaz. Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 211. A Knauz-Krónika családjába tartozó szövegekben feltűnik – a helyes mellett – egy 1100-ig (MC) csonkult párhuzam: Szentpétery, SS. Rer. Hung. II. Budapestini, 1938. 337–338.

⁴ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 190–191., vö. uo. 302.

király 1203-ban kelt adománylevelét. Ezt IV. Béla megerősítő privilégiuma tanúsította.⁵ A krónika innen a királyok sorára felfűzött eseménytörténetet adja elő, majd Imre korához érkezve újra jelentékeny eltérést mutat a zágrábi forráshoz képest, amikor a kiváltság tartalmát ismerteti: „Ezen Imre király egész Bihar megye adójának kétharmadát, mind Bihar mind Zaránd környékén, s adójának azt a részét, amelyet Heves körül Békés megyében szednek a falvakban és a városokban, váradi egyháznak adományozta, kétharmad részben a püspököknek, a harmadik harmadrészt pedig nekünk, ahogy benne foglaltatik kiváltságlevelében, megerősítve IV. Béla, István, László, Károly és Lajos király által.”⁶ (A szövegben használt „nekünk”-ön a káptalan értendő.) Minthogy az elbeszélő hallgat az adomány keletkezési idejéről, továbbá volt még Imre királynak egy korábbi, Váradot gyarapító rendelkezése is, a hazai forráskutatás eltérő vélekedéseket fogalmazott meg az azonosításról. Bunyitay Vince, a krónika első kiadója úgy vélte, hogy a forráshely egy 1198-as diplomára utal. Ebben Imre felemlítve Szent László személyét és alapítói érdemeit, atyja, III. Béla király lelki üdvéért megerősíti a püspököt és a váradi egyház tagjait Biharvár körösi vármjának birtoklásában, valamint további, ám ismeretlen tárgyú adományt tesz.⁷

⁵ „Fundavit autem ipsam ecclesiam et dedicavit in honore beatissime matris Marie virginis, instituens primo in ea prepositum et canonicos numero viginti quatuor, computato preposito et tandem erexit ipsam in episcopalem et multis possessionibus, iuribus et prerogativis dotavit; sed processu temporum Tartaris totum regnum Hungarie tempore Bele regis quarti, filii Andree regis, patris sancte Elizabeth, anno scilicet Domini millesimo ducentesimo quadragesimo primo flebiliter devastantibus, omnibus privilegiis ipsius ecclesie, preter condam (?) privilegium regis Henrici, anno domini millesimo ducentesimo tertio confectum alienatis et combustis, creditur, quod dicta ecclesia in multis bonis et iuribus suis dampnificata fuerit. Testatur enim idem rex Bela per privilegium suum, confirmans ipsum privilegium Henrici regis, ita inquit, quod cum (?) propter devastationem, que per Tartaros culpis nostris exingentibus accidit, permittente Domino, sicut creditur, privilegia ecclesie nostre Waradiensis super donationibus eidem ecclesie factis, in qua quidem corpus sanctissimi predecessoris nostri regis Ladislai venerabiliter conquiescit, perdita fuissent et combusta, et solum quoddam privilegium regis Henrici pie recordationis illesum remansisset, donationes quasdam continens.” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 203–204.

⁶ „Hic quoque Henricus rex duas partes tributorum totius comitatus Byhoriensis tam circa Byhar quam circa Zarand et partem suam tributi, quod in comitatu Novi cascti tam circa ipsum Novum castrum quam circa Hewes et in comitatu de Bekes tam in villis quam in foris exigitur, donavit ecclesie nostre Waradiensi, in duabus partibus episcopo et in tertia parte nobis, prout in privilegio eiusdem confirmato per Belam quartum, Stephanum, Ladislaum, Karolum et Lodovicum reges continetur.” Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 211.

⁷ „In nomine sancte trinitatis et individue unitatis. Hemericus Dei gratia Hungarie Dalmacie Croacie Rameque rex in perpetuum. Regie serenitatis clemencia universos Christi fideles protegere consuevit et tueri, specialius tamen ecclesias Dei, presertim in iis, que a sanctis progenitoribus suis salubriter sunt ordinata. Hinc est, quod nos piis predecessorum nostrorum vestigiis insistentes, tributum castri Byhor de Kewres ad usum episcopi et fratrum ecclesie Waradiensis ex donatione B. Ladislai regis tempore sue fundacionis collatum, divine retributionis intuitu, et pro remedio anime patris nostri, recolende memorie Bele regis, presentis scripti patrocinio confirmamus. Item contulimus, eidem ecclesie beati Ladislai regis... Ut autem huius nostre donacionis series perpetue stabilitatis obtineat firmitatem, presentem paginam sigilli nostri munimine iussimus roborari. Datum per manus Magistri Catapani Agriensis episcopi, aule regie cancellarij, anno dominice incarnationis Millesimo C.XCVII.” Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Ecclesiasticus ac civilis. VII. 5. Budae, 1841. 149., Szentpétery, RA. I. 54. (176. sz.)

Bunyitay érvelése azon alapszik, hogy az 1198-ban kelt iratot is átírta IV. Béla, ráadásul az valóban fennmaradt. Vélekedését még az is támogatná, hogy mind a krónika, mind pedig az 1198-as oklevél külön veszi a püspököt a káptalantól, de erősebb érvek szólnak amellett, hogy az elbeszélő kútfő e helye az 1203-ban kiállított okmányra vonatkozik. Szentpétery Imre sem fogadta el Bunyitay Vince álláspontját, így a krónika kritikai kiadásában a későbbi váradi oklevelet jelölte meg forrásként.⁸ Már az is óvatosságra int, hogy a korai adomány tartalmáról az oklevél csonkulása miatt nem lehet nyilatkozni, ezért ez nem érv sem az azonosítás mellett, sem ellene, ráadásul olybá tűnik, mintha Bunyitay az oklevél XIX. század végi ismertségét egybemosná a megírás idejére (1374 körül) érvényes állapottal.⁹ De ezt szinte felesleges is elősorolni, hiszen megfeledezett arról, hogy a krónika bevezetője 1203-as évszámmal már említi Imre adományát. Ennek okleveles utóélete pedig érdekesen alakult.

1478-ban Guti Országh Mihály nádor Mátyás király utasítására¹⁰ döntött az erdélyi városok és a nagyváradi káptalan közötti perben, amely a váradi vásárvám felett folyt. Az egyház Imre király – többször is megújított – kétharmadvámos privilégiumára, valamint I. (Nagy) Lajos király 1342. decemberi, a vám harmadik harmadát is átengedő adományára hivatkozott;¹¹ ezzel szemben a nádor előtt megjelent szebeni, kolozsvári és brassói polgárok II. András királynak az 1224-ben kibocsátott – ugyancsak több ízben megerősített – s *Andreanum* néven elhíresült oklevele alapján érveltek igazuk mellett;¹² a nádor végül a Lajos-kori rendelkezés alól felmentette a városokat, mert az nem vette figyelembe a korábbi *Andreanumot*; viszont a II. András-kori adománynál is régebbi, 1203-as Imre-féle vámkiváltság birtokában meghagyta Várad egyházát, hiszen arra nem terjedhetett ki az erdélyi városoknak kedvező *Andreanum* hatásköre; a nádor végezetül részletesen szabályozta a vámszedés módját.¹³

⁸ Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 204., 211.

⁹ Domanovszky Sándor: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Századok 1905. 539., Szentpétery, Imre: Praefatio. Szentpétery, SS. Rer. Hung. I. 197.

¹⁰ A vásárvám részletes szabályozását Mátyás király hagyta meg 1478. február 17-én. Gróf Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. Tizenkettedik kötet. Pest, 1857. 53–55. (615. sz.) (Teleki, 1857.)

¹¹ Az önálló formájú kiadásokat l. Nagy Imre: Anjoukori Okmánytár. Negyedik kötet. (1340–1346.) Budapest, 1884. 292–293. (175. sz.); Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Zweiter Band. 1342 bis 1390. Hermannstadt, 1897. 3–4. (586. sz.). (UB.)

¹² Az oklevél önálló formájú, mérvadó kiadását l. Franz Zimmermann–Carl Werner: UB. Erster Band: 1191 bis 1342. Hermannstadt, 1892. 34–35. (43. sz.) Az átírások, szövegahagyományozások lezármazási tábláját l. uo. 33.

¹³ Guti Országh Mihály teljes oklevelét l. Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF). 269372., Teleki, 1857. 58–69. (618. sz.)

A jogügylet fontossága jól mérhető az oklevélátírások számában. Maga a nádor 1478. április 24-én foglaltatta írásba a rendelkezést, amit még abban az évben is több átírás követett. Május 18-án a kolozsmonostori konvent,¹⁴ majd augusztus 17-én a jászói konvent,¹⁵ végül október 28-án a gyulafehérvári káptalan.¹⁶ 1480. február 25-én Mátyás király erősítette meg ily módon nádora rendelkezését (ez az okmány 1772 folyamán készült másolatban maradt ránk).¹⁷ 1485. október 13-án a gyulafehérvári káptalan két példányt is készített – megtoldva az 1478 óta eltelt idő jogi fejleményeivel.¹⁸ II. Ulászló király 1492. november 11-én¹⁹ és 24-én²⁰ kiállított oklevelei következnek a sorban. Az újabb átírás 1497. augusztus 6-án megint a gyulafehérvári káptalanhoz kötődik.²¹ Az 1504. június 5-iki okmány Marmorszki Mihály közjegyző munkája (e példány is kései, 1770-es kéziratban ismeretes, amely viszont már magában foglalja a XVI–XVII. századi magyar királyi illetve erdélyi fejedelmi újrakétesítéseket is).²² Ezek csak az önálló formában fennmaradt források; a többszörös, terjedelmes átírókeretek tanúsága szerint más hiteleshelyek is foglalkoztak a nádori döntéshozatallal, illetve a fentiekben érintett írásszervek (királyi kancellária, káptalan, konvent) számos, mára már fent nem maradt diplomát állítottak ki. Erre jó példa II. Ulászló 1492. november 24-i oklevele, amelyből megtudjuk, hogy 1481. augusztus 23-án a csanádi káptalan, 1488. szeptember 14-én az aradi káptalan, 1492. március 17-én a király, május 22-én a kolozsmonostori konvent bocsátott ki ez ügyben okiratot.²³

Visszatérve a nagyváradai egyház képviselőinek Guti Ország Mihály nádor előtt előadott érveire, az említett két oklevélre kell összpontosítani. Az egyik – rendeltetése szerint – az Imre-kori kétharmadvám-adományt, a másik pedig a Lajos király kegyéből átengedett harmadik harmad kiváltságát igazolja.

Meglepő, de az 1203-as kiváltságlevél itt sem maradt fent teljes terjedelmében. Tartalmi kivonata többszörös átírásban ismert. Érdekes felidézünk a megerősítések folyamatát, így követhetjük – visszafelé – Imre intézkedésének több évszázados útját az oklevelekben. 1355. március 20-án kelt I. Lajos király egyik privilégiuma, autentikus kettőspecsétjével hitelesítve, alján egy 1364. november

¹⁴ DF 281179, Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Első kötet. Buda, 1870. 6–16. (2. sz.)

¹⁵ DF 269373

¹⁶ DF 286664

¹⁷ DF 245043

¹⁸ DF 245070 és 245071

¹⁹ DF 271282

²⁰ DF 247417

²¹ DF 281188

²² Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár (DL). 36974

²³ DF 247417

25-iki záradékkal megerősítve; tartalmazva atyjának, Károly királynak 1323. október 8-án kibocsátott oklevelét, amely saját 1322-es kiváltságadományát foglalja magában; ez viszont IV. László király 1278. május 23-ai okmányát írja át és erősíti meg; aki István [ifjabb] király 1262. szeptember 3-án kiadott oklevelét hitelesíti újra ily módon; ő atya, IV. Béla király 1261. március 23-án írásba foglalt rendelkezését érvényesítette; *„emez szó szerint és megerősítve foglalta magában a néhai Imre király 1203-ban kiadott oklevelét, kinyilvánítva többek között, hogy Imre király a vármok kétharmadát, amely korábban a királyi felséget illette, egész Bihar vármegye falvaiból és vásáraiból, mind Bihar mind Zaránd körül, kivéve négy adót, amely Akjel, Kölesér, Jánosd és Asszonyvására vámjából ered, a váradi egyháznak adományozta örök birtoklásra.”*²⁴

²⁴ A per körülményeinek felidézéséhez célravezető az oklevél vonatkozó részét kissé hosszabban idézni: „Quod licet ipsi cives liberarum civitatum regalium partium Transilvanarum per dictum olim dominum Andream regem ab omni tributaria solutione exempti sint, tamen iudem domini de capitulo Waradiensi, tam ex donatione seu collatione olim domini Henrici, quam etiam Ludovici regum in dicta civitate eorum semper ab antique tributum universi mercatores, tam regales e liberarum civitatum, quam aliorum quorumcunque cives hospites et incole, cum rebus eorum venalibus civitatem nostram ingredientibus ipsis dominis de capitulo Waradiensi, de eorum mercantiis seu rebus venalibus quibuscunque tributa solvere debuerunt et deberent de presenti et in huius documentum, quasdam duas literas olim domini Ludovici regis ambas privilegialiter emanatas. Quarum prima in anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo quinto tredecimo kalendas mensis aprilis regni autem sui XIII edita duobus sigillis eiusdem autenticis duplicibus communita cum additione cuiusdam clause in inferiori margine ab intra septimo kalendas mensis decembris in anno domini MCCCmo sexagesimo quarto, regni autem sui XXXII roborata habens in se confirmative series et continentias literarum olim domini Karoli regis patris sui anno gratie millresimo CCCmo XXIII octavo idus mansis octobris, regni autem sui anno similiter vigesimo tertio editarum, confirmantium in se seriatim tenores aliarum literarum privilegiarum eiusdem domini Karoli regis priori et antiquo sigillo consignatorum anno verbi incarnati millesimo trecentesimo vigesimo secundo, regni autem sui anno similiter vigesimo secundo, confectarum habentium in se confirmative series literarum quondam domini Ladislai regis anno domini millesimo ducentesimo septuagesimo septimo, decimo kalendas iunii, regni autem sui anno sexto subortarum, transscribentium in se modo simili confirmative continentias literarum olim domini Stephani regis anno gratie millesimo ducentesimo sexagesimo secundo, tertio die intrante septembri, confirmatarum transumptium in se confirmative tenores literarum quondam domini Bele regis patris ipsius domini Stephani regis confirmationalium anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo sexagesimo primo, decimo kalendas aprilis, regni autem sui anno vigesimo sexto, exortarum habentium in se verbaliter et confirmative series et continentias literarum olim domini Henrici regis anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo tertio editarum, exprimentium inter cetera, quod idem dominus Henricus rex duas partes tributorum, que uam regiam contigissent maiestatem, tam de villis, quam de foris totius comitatus Byhoriensis, tam circa Byhor, quam circa Zarand, exceptis tributis, que ad quatuor spectant fora, scilicet de Akyel, de Kuleser, de Janosd et de foro regine, Waradiensi ecclesie iure perpetuo contulisset.” Teleki, 1857. 63–64. Imre király 1203-as adománylevelének regestróját I. Szentpétery, RA. I. 67. (207. sz.), Albert Berger–Ernst Wagner: Urkunden-Regesten der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570. I. Band. Köln, 1986. 3. (1. sz.); az 1261-es átírását I. Szentpétery, RA. I. 384. (1259. sz.); István 1262-es átíratára I. Szentpétery, RA. II/1. Budapest, 1943. 9. (1786. sz.); IV. László 1277-es okleveléről I. Borsa Iván, RA. II/2–3. Budapest, 1961. 183. (2777. sz.); Károly 1322-es okmányáról I. Kristó Gyula: Anjou-kori Oklevéltár. VI. 1321–1322. Budapest–Szeged, 2000. 324–325. (885. sz.) (AO.); az 1323. évi átírásra I. Blazovich László–Géczi Lajos, AO. VII. 1323. Budapest–Szeged, 1991. 231–232. (497. sz.).

Látnivaló, hogy Imre kiváltságlevelét 1478-ra csak I. Lajos-kori átírásban tudták bemutatni a váradi küldöttek. Az egyházi férfiak érvelésében szerepel még egy 1342-es okmány is, amely a már említett harmad átengedéséről tanúskodik. Ez a diploma sem eredeti változatában, hanem 1356. évi átírásában érte meg 1478-at. Az 1342. december 8-án kelt intézkedés apró adalék az Anjou lovagkirály Szent László-kultuszához, hiszen hangsúlyozza Lajos váradi sírnál tett látogatását, de szempontunkból fontosabb, hogy ez is magában foglalja Imre király adományának kivonatát!²⁵ Vagyis Gutí Ország Mihály oklevele kétszer is átírja az 1203-as privilégium tartalmát, még hozzá szinte ugyanabban a megszövegezésben. S jöllehet az 1342-ből való változat nem jelzi az évszámokat sem Imre, sem az újrathitelesítő királyok esetében, a keletkezési körülményt feltünteti. Ekkor András váradi püspök és az egész káptalan járult a király színe elé, így történt az első Lajos-kori átírás, illetőleg Imre juttatásának bőkezű kiegészítése. A hagyományozódás itt olvasható elnagyolt megfogalmazását az 1355. évi megerősítés szövege pontosítja. Az okleveles és a krónikás változat összevetéséből az Imre-kori adomány tartalmának meghatározása előtt azt lenne érdemes pontosítani, mikor válthatta fel a szó szerinti átírást a kivonatolás.

E kérdést pusztán az a tény is felvethetné, miszerint 1478-ban az erdélyi városok polgáraival ellentétben, akik az *Andreanum*ot teljes terjedelmében birtokolták, a váradi káptalan képviselői nem tudtak eredeti példányt vagy szó szerinti másolatot felmutatni Imre adományleveléből. (Bár a nádori ítélethozatalkor nem az okiratok

---

²⁵ „Altera vero ipsarum dicti quondam domini Ludovici regis litera privilegialis anno gratie millesimo trecentesimo quinquagesimo sexto, quarto kalendas mensis martii, regni autem sui anno quintodecimo edita, modosimili duobus sigillis autenticis et dupplicibus vallata, prescriptaque simili clausula in inferiori margine ab intra roborata, habens in se confirmative series aliarum literarum eliusdem domini Ludovici regis hunc tenorem continentium. Andreas... episcopus Waradiensis et totum dicte ecclesie capitulum nobis illuc volente domino prospera cum sospitate advenientibus summa cum reverencia nos utpote dominium eorum naturalem recipiendo, privilegia progenitorum nostrorum olim regum Hungarie pie memorie videlicet Ladislai, Stephani, Bele et Herrici consequenterque domini Karoli predicti patris nostri charissimi ipsa confirmacia, in quorum tenoribus expresse continebatur, quod idem Herricus rex clare memorie duas partes tributorum que regiam contingunt maiestatem, tam de villis, quam de foris totius comitatus Byhoriensis tam circa Byhor, quam circa Zarand et de Bekes existentium, exemtis tributis que ad quatuor spectant fora, scilicet de Kyel de Kwleser de Janosd et de foro regine dicte ecclesie Waradiensis perpetuo contulisset, quos quidem duas partes dictorum tributorum ab ipsa ecclesia Waradiensis per indebitam et potentialem ablacionem alienatas fore idem episcopus et capitulum allegabant, culmini nostro regio humiliter supplicando, ut ipsas duas partes dictorum tributorum alienatas restituere et eidem ecclesie applicare more pristino, et residuum terciam partem eorumdem tributorum que ad regias manus spectare dinoscebatur, nove nostre donacionis titulo perpetuo conferre ex regali munificencia dignaremur” Teleki 1857. 64–66. A további kiadásokra l. a 11. jegyzetet. Érdekes, hogy ez az oklevél nem kizárólag az 1355-ben kelt privilégiummal együtt maradt fent. Létezik ugyanis Mátyás királynak egy 1477. május 20-áról való diplomája, amely – többszörös átírásban – tartalmazza az 1342-es okmányt is. DL 24438

fennmaradási formája, hanem azok tartalma és időbelisége volt mérvadó.) A forrás sorsa az átírást kifejező formula egyik részlete miatt vált érdekessé. A keret belseje, amely már a IV. Béla 1261-es példányáról emlékezik, úgy vezeti be Imre privilégiumát, hogy kiemeli annak *szó szerinti* átírtságát („*habentium in se verbaliter et confirmative series et continentias Literarum olim Domini Henrici Regis*”); kevésbé alább azonban arról ír, hogy *többek között* („*inter cetera*”) mi foglaltatik az 1203. esztendei adományban. Márpedig ha valamit szóról szóra másolnak le, akkor szükségtelen válogatásszerűen utalni annak tartalmára! Világos, hogy az „*inter cetera*” később, a kivonatossá váláskor került a szövegbe, amelyben otthelyezték a „*verbaliter*” kifejezést. Vagyis 1261-ben még biztosan ismerték a teljes privilégiumot, 1355-ben – illetve ha a hagyomány másik szálára pillantunk, úgy 1342-ben – már biztosan nem. Csakhogy kizárólag a később kelt I. Lajos-korabeli újrahitelesítésben követhetjük fokról fokra a kiváltságlevél útját. Ezek az állomások azonban nem árulnak el többet, mint a művelet idejét és az átírató király uralkodási évét. A megerősítések kelte rendszerint napra pontosan szerepel. Egy kivétel mégis akad: I. Károly 1322-es okmányának említése mögül hiányzik a hónap és a nap megjelölése, ugyanakkor a Lajos királyét előző átírások közül itt történik egyedül utalás a megpecsételés módjára, tudniillik Károly ezt még a régi pecsétjével erősíttette meg.²⁶ Ráadásul az írásba foglalások időbeli megoszlása is feltűnően egyenetlen. Ha az évek sorát – 1203, 1261, 1262, 1277, 1322, 1323 – nézzük, látszik, hogy azelőtt csak egy esetben történt gyors, a következő esztendőben készített átírás, de azt sem a pecsétváltás kényszere, hanem IV. Bélának és fiának elmélyült ellentéte, illetőleg V. István 1262 folyamán szentesített ifjabb királyi hatalma indokolta. Mindezeket tekintve leginkább az látszik valószínűnek, hogy Imre király kiváltságlevele, amely a *Váradi Krónika* szerint túlélte a tatárjárást, 1323-ra kallódott el. A kútfők szűkszavúsága miatt azonban a jelen feltételezés messze esik a teljes bizonyosságtól; helyénvalóbb az 1261 és 1342 közötti időszakaszra helyezni a szöveg eltűnését.

Végezetül a kiváltság tartalmáról. Az oklevél és krónika szövegének együttes felidézése az eredeti adomány hozzávetőleges pontosságú meghatározásán túl forrástani érdekességgel is szolgál:

²⁶ „confirmantium in se seriatim tenores aliarum Literarum privilegiorum eiusdem domini Karoli regis priori et antiquo sigillo consignatorum anno verbi incarnati millesimo trecentesimo vigesimo secundo” Teleki, 1857. 64.

Az 1355-ös okleveles átírás:	Az 1374 körül írott Váradi Krónika:
„olim domini Henrici regis anno ab incarnatione domini millesimo ducentesimo tertio editarum, exprementium inter cetera, quod idem dominus Henricus rex duas partes tributorum, que uam regiam contigissent maiestatem, tam de villis, quam de foris totius comitatus Byhoriensis, tam circa Byhor, quam circa Zarand, exceptis tributis, que ad quatuor spectant fora, scilicet de Akyel, de Kuleser, de Janosd et de foro regine, Waradiensi ecclesie iure perpetuo contulisset.”	„Hic quoque Henricus rex duas partes tributorum totius comitatus Byhoriensis tam circa Bybar quam circa Zarand et partem suam tributi, quod in comitatu Novi castri tam circa ipsum Novum castrum quam circa Hewes et in comitatu de Bekes tam in villis quam in foris exigitur, donavit ecclesie nostre Waradiensi, in duabus partibus episcopo et in tertia parte nobis, prout in privilegio eiusdem confirmato per Belam quartum, Stephanum, Ladislaum, Karolum et Lodovicum reges continetur.”

Már a krónikaidézet zárlatából is látszik, hogy az oklevélhez képest másodlagos forrásértékű az utóbbi, és nem azért, mert évtizedekkel később foglalták írásba, hanem mert maga is a másfél évszázados királyi írásszervi gyakorlatra hivatkozik. Az egyező fordulatokról okkal feltételezhető, hogy szó szerint másolták ki Imre privilégiumából. Különösen figyelemre méltó, hogy a *Váradi Krónika* jóval több tartalmat tulajdonít az adománylevélnek. Egyfelől más megyék adóit is említi, másfelől szemérmesen hallgat az oklevélkivonatban feltüntetett megszorító kitételről. A király ugyanis négy bihari település jövedelmét nem engedte át az egyháznak. Közülük három – Akjel, Jánosd és Kölesér – Nagyszalonta környékén fekszik.²⁷ Györffy György Akjelt Vásári pusztával azonosította, míg Kölesérről megjegyezte, hogy régi esperességi központ és vásáros hely.²⁸ A Székelyhídtól északkeletre fekvő, Aszonyvásárának megfelelő Forum Reginae nevéből is következően Konstancia királyné jövedelmeit gyarapította.²⁹ Imre király tehát a bőkezűséget nem tévesztette össze a pazarlással, így fontos bevételi forrásokat tartott meg az államháztartás (és felesége) részére. A bővebb váradi kiváltságjegyzékről pedig – a legnagyobb jóhiszeműség mellett is – annyi állítható, hogy más adományok emlékezte ide csapódhatott le.

²⁷ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Budapest, 1987³. 592., 627–628., 636–637. (Györffy, ÁMTF.)

²⁸ Györffy, ÁMTF. 592. és 690., illetve 636.

²⁹ Györffy, ÁMTF. 595–596.

On the survival of a donation from King Emeric's age

King Emeric gave a wealthy donation to the Church of Nagyvárad in 1203, the two-third parts of the tributes and duties from the county Bihar. Although the donation has not remained in original issue, its content is known in synoptical transcriptions. It is not usual, that the way of the survival leads to the Chronicle of Várad too, not only to the diplomas. The Chronicle of Várad was written in 1374, and its special insertions contain the content of King Emeric's donation. In 1478 palatine Mihály Guti Országh made a verbatim transcription of two diplomas from King Louis I. (One of them was edited in 1342, the other in 1355.) Both of the Angevin royal diplomas contain the synoptical transcription of the privilege dating from 1203. The later issue from 1355 is more valuable for us, because we can follow the way of transcriptions in it. Many signs in the text show that the original, full-length text was lost in 1323. Finally, with the collation of the chronicle and the diploma, it seems that the text from 1355 could be closer to the original donation (for example it contains the restrictive elements of King Emeric's privilege).

Bars megye vámhelyei az Árpád-korban

A kereskedelemmel egyidős a vámszedés gyakorlata, mely már Szent István korában megjelent hazánkban.¹ Vámot az utazóknak, a kereskedőknek és a vásárokon résztvevőknek kellett fizetniük. A vámokból, melyből az ispánt az egyharmad rész illette meg,² befolyó jövedelem a király kincstárát növelte. Ennek megfelelően a vámadományok elsősorban a királyi kétharmad részre vonatkoztak.

Bars vármegye a Garam folyó középső és alsó szakaszának vidékét foglalta magában, felerészben a hegyvidéken, felerészben a Kisalföld északkeleti hátságán. Bars várának kerülete Szent István korabeli. Bars egyszerre volt várispánság és vármegye.³

Bars vármegyei vámhelyeket elsőként egy 1075-ben kelt oklevél említi meg. Ekkor I. Géza király (1074–1077) a garamszentbenedeki [Hronský Beňadik] apátságnak⁴ adományozta a barsi útvám és a városban szedett összes vásárvám ki-

¹ Kálmán király törvénye szerint ugyanis azok, akik saját és házilag termelt dolgaikból eladnak valamit vásáron, Szent István törvénye szerint fizessenek vámot. *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae 1000–1526. Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. Series I. 1000–1526. Vol. I.* Ed.: J. M. Bak–Gy. Bónis–J. R. Sweeney. Bakersfield 1989. (a továbbiakban: DRMH I.) 27.

² Vö.: Kálmán király I. törvénykönyvének 25. és 78. §-val. DRMH I. 26., 31.; Az ispánt megillető egyharmad részről emlékezett meg a 12. század közepe táján Magyarországon járt Freisingi Ottó is. *Catalogus fontium historiae Hungariae.* Col.: Gombos, Albinus Franciscus. III. Budapestini 1938. 1762–1764.; III. Béla 12. század végén készült jövedelemjegyzéke, az 1222. évi Aranybulla, és annak 1231. évi megerősítése is ezt mutatja. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: Forster Gyula. Budapest 1900. 139–140.; DRMH I. 34., 39.; Ezek mellett oklevelek sora bizonyítja a vámjövedelem ilyen arányú megoszlását a király és az ispán között. Pl. Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus.* I–XII. Pest–Budapest 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) IX. 204.; ÁÚO XII. 355.

³ Kristó Gyula: A vármegyéek kialakulása Magyarországon. Budapest 1988. (a továbbiakban: Kristó, 1988.) 370–374.

⁴ A garamszentbenedeki apátságot I. Géza alapította Szent Benedek tiszteletére, s 1075-ben birtokait összeíratta. A 13. század második évtizedétől hiteles helyi tevékenységet folytatott. Sörös Pongrác: Az elenyészett benczés apátságok. A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. XII/B. Budapest 1912. (a továbbiakban: PRT XII/B.) 94–119.; Marosi Ernő–Sümegi József: Garamszentbenedek. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest 1994. (a továbbiakban: KMTL) 230.; Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Budapest 1997. (a továbbiakban: Romhányi, 1997.) 21.

rályi részének a felét, azaz a barsi vám harmadát.⁵ A kolostor emellett a Garam folyón leúsztatott fák vámját; a geledneki [Hliník nad Hronom], a goznicai [Voznica] és a keresztúri [Žiar nad Hronom] vám királyi részének a felét, azaz az itt szedett vám harmadát is ekkor kapta meg.⁶

Ezt az adományt, amely egy interpolált oklevélben maradt fenn, II. István (1116–1131) 1124-ben,⁷ majd II. András (1205–1235) 1217-ben erősítette meg.⁸ Mindkét diploma azonban hamis.

III. Ince pápa (1198–1216) 1209. május 15-én kelt megerősítő oklevelében a garamszentbenedeki apátság birtokait és kiváltságait sorolta fel. Ezen felsorolásban megemlékezett a barsi vám harmadának birtoklásáról, nem részletezve azonban azt, hogy a barsi vám mind az útvámra, mind a vásárok vámjára kiterjedt volna. Emellett a pápai oklevél szerint a kolostor kezén csak a Garam folyón leúsztatott fák vámja volt.⁹

---

⁵ Feltételezhető, hogy itt egyrészt a Bars városban megtartott vásárról, másrészt a Bars várához tartozó Csütörtökhely és Szombathely falukban tartott vásárok vámjáról emlékezik meg az oklevél. Ezen falvaknak Károly Róbert (1301–1342) 1331-ben kiadott kiváltságlevele alapján be kellett költöznük Bars óvárosába. Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban: AO) II. 527.; Mindkét helység hetivásáráról, azaz Csütörtökhely a csütörtöki, Szombathely a szombati napon megtartott vásáráról kapta nevét. Vö.: Szabó G. Ferenc: A hét napjai a helységnevekben. Névtani Értesítő 1994. 51–55.; uő.: A vásározás emléke helységneveinkben. Nyíregyháza 1998.; Bars város vásárja 1294-ben kikiáltás színhelye volt. DI 40222.

⁶ Richard Marsina: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Bratislavae 1970–1987. (a továbbiakban: CDES) I. 53–58.; Az oklevélnek és megerősítéseinek hitelességét Salamon Ferenc kétségbe vonta. Salamon Ferenc: Budapest története. III. Budapest 1885. 12.; Vele szemben Knauz Nándor hitelességük mellett érvelt. Knauz Nándor: A szent benedeki apátság alapító levele. Új Magyar Sion 1886. 241–260., 321–344.; Knauz Nándor: Garam-melletti Szent-Benedeki apátság. Budapest 1890. 1–32.; Az oklevél a kutatás mai álláspontja szerint interpolált. vö.: Fejérfpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában. Budapest 1885. 13.; Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 1–2. Budapest 1899. Reprint 1984. (a továbbiakban: Pauler, 1899.) 376. 10. jegyzet; Hóman Bálint: A magyar nép neve a középkori latinságban. Történelmi Szemle 1918. 11.; Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II. Budapest 1923–1987. (a továbbiakban: Reg. Arp.) 20. sz.; CDES I. 54.; Györfy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Budapest 1966–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) 418–420.; Kristó, 1988. 371.

⁷ CDES I. 68–69.; Az oklevél hamis. Vö.: Reg. Arp. 54. sz.; Karácsonyi János: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve.] Szerk.: Koszta László. Szeged 1988. (a továbbiakban: Karácsonyi, 1988.) 10–11.; CDES I. 68.

⁸ CDES I. 177–178.; Az oklevél hamis. Vö.: Reg. Arp. 345. sz.; Karácsonyi, 1988. 14–15.; CDES I. 54.

⁹ CDES I. 118–119.

A geledneki, a goznikai és a keresztúri vámharmadot a pápai oklevél nem említi. Mindhárom település Garamszentbenedektől északra, a Garam völgyében helyezkedett el, ahol a 11. században csak néhány halász és vadász település állhatott. Ezért 1075-ben e három vám létezése ezen a területen elképzelhetetlen.¹⁰

A goznikai vámmal hiteles oklevélben először 1226-ban találkozunk, amikor Lőrinc garamszentbenedeki apát a goznikai vám miatt perben állt a barsi várjobbágyokkal. A bírák a vám hovatartozásának eldöntésére bajvívást rendeltek el, de a bajvívás napján a felek békésen megegyeztek egymással, amelynek értelmében a monostoré maradt a vámharmad.¹¹

A geledneki, goznikai és keresztúri vámharmadot 1237-ben a zólyomi ispántól perelte vissza a garamszentbenedeki apát. Az ispán 1237 előtt elfoglalta a monostor által régtől fogva birtokolt vámharmadokat, de 1237-ben visszaadta, és elismerte a kolostor birtoklási jogát bennük.¹² Mivel e három vámharmad az 1209. évi pápai oklevélben nem szerepelt, és ezek együttes megjelenésére 1237-ben találjuk az első példát, feltételezhető, hogy az alapítólevélbe e vámok beszurására 1209 és 1237 között, a kialakult per miatt került sor.

Bars városában szedett vámmra vonatkozóan még két diplomával rendelkezünk. II. András király 1214-ben megerősítette Boleszló váci püspöknek (1188?–1212) a leleszi [Leles] premontrei monostor¹³ számára tett adományát, felsorolja a kolostornak a királyoktól, illetve másoktól kapott adományait is. Ezek szerint Boleszló váci püspök a barsi vám két részét, a magáét és testvéréét, Antalét, amelyet 140 márkáért vásárolt meg tőle, a leleszi apátságnak ajándékozta.¹⁴ Ezen oklevél azonban hamis,¹⁵ a barsi vámmra vonatkozó adatától így eltekinthetünk. A

¹⁰ Vö.: Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. Budapest 1922.; ÁMTF I. 418.; Székely György: Településtörténet és nyelvtörténet. A XII. századi magyar nyelvhatár kérdéséhez. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Budapest 1984. 327.; Kristó, 1988. 371.

¹¹ CDES I. 231.

¹² CDES II. 19.

¹³ A Boleszló váci püspök által alapított leleszi premontrei kolostor Prémontré-nek volt a filiája. Az alapításra 1188–1196 között került sor. A monostor hiteles helyi tevékenységet is folytatott. Oszvald Ferenc: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Művészettörténeti Értesítő 1957. 245–246.; Romhányi, 1997. 34.

¹⁴ CDES I. 144–150.

¹⁵ Hóman Bálint mutatott rá arra, hogy II. András 1214-ben nem nevezheti fiát Bela rex quarus-nak. Valamint felfigyelt arra is, hogy a diplomában található alapítási történet ellentétben áll IV. Béla 1252. évi hiteles oklevelével. Hóman Bálint: Adó vagy földbér? Századok 1913. 190. 5. jegyzet.; Az 1214. évi hamis diploma szerint III. Béla (1172–1196) az alapításról maga adott oklevelet a püspöknek, amely azonban Imre király (1196–1204) idejében elpusztult. IV. Béla (1235–1270) 1252. évi hiteles oklevele szerint a monostort Boleszló püspök az ő atyja, II. András király engedélyével alapította. CDES II. 282–283.; Szentpétery Imre szerint már szerkezete is hamisnak mutatja az oklevelet. Reg. Arp. 295.sz.

későbbi időszakokban sem találunk arra adatot, hogy a barsi vám egy része a leleszi monostor kezében lett volna.

A nyitrai káptalan 1293. június 1-je előtt jelentést tett III. András király (1290–1301) részére, amelyben többek között említést tett arról, hogy a Nyitra megyei kolosi [Kliš] Szűz Mária monostor¹⁶ Szent László király (1077–1095) adományából Barsban, illetve Bars megye más falvaiban a vámok harmadát birtokolják.¹⁷ A diploma Szent László királyra hivatkozik, erre vonatkozólag azonban forrással nem rendelkezünk. A nyitrai káptalan jelentését követően III. András a konventet megerősítette birtokaiban. Ezen oklevél ismételten említette, hogy Bars faluban és Bars területén más falvakban, illetve helyeken szedett vámok harmada régtől fogva a monostor tulajdonában voltak.¹⁸ Ezen királyi oklevél azonban már nem említette a László korabeli adományozást. Mindkét oklevél hamis,¹⁹ így a kolosi monostor Bars vármegyei vámbirtoklásától eltekinthetünk.

Az oklevelek szerint legkorábban, már a 11. század végén vámszedő helyet létesítettek Bars várában, ahol mind vásárvámot, mind útvámot szedtek az Árpád-kor folyamán. A vám egyharmadát a király, egyharmadát a barsi ispán, míg a harmadik harmadot 1075 óta a garamszentbenedeki apátság birtokolta. Egy 1246-ban kelt diploma segítségével – amelyben Verner barsi ispán a garamszentbenedeki kolostornak Barsban a híd mellett egy telket adományozott – pontosan meg tudjuk határozni, hogy a garamszentbenedeki apátság vámszedői hol tevékenykedtek a városban. Eszerint a barsi hídtól lentebbi (délebbi) helyen szedték a vámot a monostor vámszedői.²⁰ Ez a hely bizonyulhatott alkalmasnak mindkét vámfajta behajtásához.

Ugyancsak a 11. század folyamán vámot vetettek ki a Garam folyón leúsztatott fákra, amelyet elsősorban építkezéshez használhattak. 1075-től a garamszentbenedeki apátság jövedelméhez tartozott az ebből származó bevétel. Azonban az 1209. évi pápai oklevelet követően nem találkozunk a kolostor ezen vámtulajdonával.

¹⁶ Az 1293. és 1327/1430. évi hamis oklevélben a kolosi monostor apátja azt állítja, hogy a Szűz Mária monostort Szent László (1077–1095) alapította. Hazai Oklevéltár 1234–1536. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Budapest 1879. (a továbbiakban HOKl.) 137–138.; Anjoukori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XI. Szerk.: Almási Tibor. Budapest–Szeged 1996. 573. szám.; 1305-ben Gentilis pápai legátus perjelét karthauzi rendbelinek írja. ÁMTF IV. 410–411.; Sörös Pongrác bencés apátságnak tartja. PRT XII/B. 177–182.; Romhányi, 1997. 31.

¹⁷ HOKl. 137–138.

¹⁸ HOKl. 139–140.

¹⁹ Az oklevél hamis voltát mutatják a rossz formulák, a rossz uralkodási év és a megye szokatlan megnevezése (*diocesis*). Reg. Arp. 3927.

²⁰ CDES II. 163.

A geledneki, goznikai és keresztúri vám felállítására feltehetően a 13. század elején került sor, melyek birtoklását perek során a garamszentbenedeki kolostor követelte magának. 1209 és 1237 között sor kerülhetett az 1075. évi oklevél interpolálására, melyben ezen vámharmadok odaadományozását I. Géza nevéhez kötötték. Goznica 1226-ban, Gelednek és Keresztúr vámja 1237-ben már biztosan az apátság birtokában volt. Ezek a diplomák azonban nem tudósítanak arról, hogy mekkora vámhányad volt a kolostor tulajdonában, illetve arra vonatkozólag sem rendelkezünk adattal, hogy milyen típusú vámokról szólnak a források. A három település elhelyezkedéséből azonban arra következtethetünk, hogy útvámost kellett itt fizetniük a középkori utazóknak.

A garamszentbenedeki kolostor nemcsak Bars megyében, hanem az ország más területén is rendelkezett vámok felett.²¹ Erre utal az az 1256. évi oklevél, amelyből megtudjuk, hogy a tatárjárást követően az apátságnak az ország különböző megyéiben birtokolt javait (falvait, prédiúmain, földjeit, tizedeit, halászhelyeit, vámjait) elfoglalták, ami ellen György apát 1256. november 8-án a zobori apátság²² előtt tiltakozott. Az oklevél nem részletezi, hogy pontosan milyen vámszedő-helyekről van szó, egyedül a Torda megyei Aranyoson szedett sóvámot²³ említette név szerint.²⁴ A későbbi időszakokból fennmaradt diplomák sem nyújtanak az elfoglalt vámhelyek tekintetében segítséget.

Bars vármegyében vámmentességi adományozással is találkozunk. 1217. június 13-án II. András a garamszentbenedeki kolostor földjeire telepítendő százsz, magyar és szláv *hospesek* számára ugyanazon kiváltságokat adományozta, mint amelyet a Pesten, Fehérváron és Budán tartózkodó *hospesek* bírnak. Ezek között

²¹ 1075-ben I. Géza király a léli vám harmadát a garamszentbenedeki apátságnak adományozta. CDES I. 57.; III. Ince pápa 1209. évi diplomája ezt az adományt nem említette. Valószínűleg e vámról vonatkozó rész későbbi beszúrás I. Géza oklevelébe.

²² I. István király által alapított bencés apátság. A kolostor a 13. század végén magánkegyuraság alá került. 1247-től hiteles helyi tevékenységet folytatott. L. bővebben: PRT XII/B. 401–416.; Koszta László: Zobor. In: KMTL 746.

²³ A Torda megyei Aranyos sóvámjának harmadát 1075-ben I. Géza király adományozta a kolostornak. CDES I. 57.

²⁴ CDES I. 57.

emlékezett meg az oklevél az országos vámmentességről.²⁵ II. András korában az egyetlen fehérvári jogot²⁶ adományozó oklevél azonban hamis.²⁷

Hiteles diploma született 1240. szeptember 10-én, amikor IV. Béla király (1235–1270) a Bars váraljai (*suburbium*) magyar és német *hospesek* számára kiváltságokat biztosított. Többek között engedélyezte számukra, hogy a barsi vásárra vitt kisebb áruik után vámot ne fizessenek.²⁸ Ezen privilégiumot 1253. május 31-én IV. Béla király meg is erősítette.²⁹ Az átírás oka az volt, hogy az 1240. évi oklevél a tatárjárás idején megrongálódott.

Ezen utóbbi diploma is jól mutatja, hogy Barsban vásártartással kell számolnunk. Bars vár határában még két településen is vásárt tartottak. Mindkettőnek csak a neve árulja el a vásározást, illetve az itt tartott hetipiacok napját: Csütörtökhely és Szombathely.³⁰ Csütörtökhellyel elsőként 1320-ban találkozunk, amikor egy oklevél falunagyát említi.³¹ 1331. április 24-én pedig Károly Róbert Bars

---

²⁵ Budapest történetének okleveles emlékei. I. (1148–1301) Szerk.: Gárdonyi Albert. Budapest 1936. 15–16.

²⁶ Fehérvár kiváltságát egy 1237. május 6-án kelt oklevél szerint Szent István királytól kapta meg. ÁÚO XI. 9–13.; A fehérvári kiváltságlevelet azonban nem származtathatjuk I. István korából. Fügedi Erik szerint a 12. század elején készült a privilégiumlevél. Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilégiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 14. Budapest 1961. (a továbbiakban: Fügedi, 1961.) 25–26.; Györffy György a fehérvári kiváltság odaadományozását II. István (1116–1131), vagy III. István király (1162–1172) nevéhez köti. Györffy György: Pest-Buda kialakulása. Budapest 1997. (a továbbiakban: Györffy, 1997.) 48.; Degré Alajos szerint ezt a kiváltságlevelet inkább II. István adta a fehérváriaknak. Degré Alajos: Székesfehérvár joga a középkorban. In: Székesfehérvár évszázadai. II. Középkor. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1972. 144.; Kristó Gyula szerint az oklevél kibocsátója talán III. István lehetett. Kristó Gyula: Magyarország története 895–1301. Budapest 1998. 250.; Ladányi Erzsébet véleménye az, hogy ez az oklevél nem szülehetett IV. Béla kora előtt. Ladányi Erzsébet: Szent István „apostoli követtségének” egyik középkori magyarországi értelmezéséről. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Esztergom 1991. 95–97.

²⁷ Haiczl nem említi, hogy hamisnak tartaná. Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története. Budapest 1913. 13.; Fejérfataky László gyanúsak vélte. Fejérfataky László: Oklevelek II. István király korában. Budapest 1895. 41.; Pauler Gyula formailag „nem aggálytalan”-nak tekintette. Pauler, 1899. I. 510.; Erdélyi László, Szentpétery Imre és Siklósi Gyula már egyértelműen hamisnak tartják. Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár, 1912. 28. 3. jegyzet; Reg. Arp. 346.sz.; Siklósi Gyula: Székesfehérvár. In: KMTL 628.; Györffy György az 1230-as évek táján készült hamisítványnak minősítette. Györffy, 1997. 106.; Richard Marsina szerint a hamis oklevél 1244–1270 között készülhetett. CDES I. 179.

²⁸ CDES II. 56–57.

²⁹ CDES II. 298–299.

³⁰ Vö.: 5. lábjegyzet.

³¹ Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VIII/2. Budae 286–287.; Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. V. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest–Szeged 1998. 807 sz.

város fellendítésére adott kiváltságlevelében elrendeli, hogy Csütörtökhely és Szombathely lakói Bars óváros területére költözzenek át.³²

A 13. század elején, 1206-ban II. András vásártartást engedélyezett János esztergomi érsek³³ (1205–1222) egyháza számára adományozott Gerla³⁴ faluban. Olyan szabadságot biztosítva, hogy vámot a vásárban ne szedjen senki.³⁵ II. András korában ez az első szabad vásár (*forum liberum*) engedélyezése.³⁶ Gerla a barsi várhoz tartozó falu volt, azonban az 1206. évi oklevélen kívül sehol másutt nem szerepel.

A megye útviszonyát áttekintve révek és hidak létezésére figyelhetünk fel. Az úthálózat központja Bars város volt. Barstól északra Braján mellett rév működött a Garam folyón.³⁷ Tovább, a bal parton Tolmácson [Timače] át vezetett a főút, fentebb Kovácsinál [Kozárovice] a macskaszarmi réven³⁸ kelt át a jobb partra Garamszentbenedek felé. Északabbra Revistye [Revšte] mellett szintén említenek egy révet: Brisneborodnál.³⁹ Ennek az útnak a folytatása vezetett Goznicán, Geledneken és Keresztúron át egyrészt Zólyomba [Zvolen], másrészt Körmöcbányára [Kremnica]. A Hont megyéből jövő főút Léván [Levice] át vitt Bars városába. Az átkelést Zselizen [Želiezovce] kőhíd⁴⁰ könnyítette meg.⁴¹

Ezen révek és hidak esetén vámszedési gyakorlatra utaló forrásokkal nem rendelkezünk, így ennek létezését csak feltételezhetjük.

³² AO II. 527–528.

³³ János kalocsai (1202–1205), majd esztergomi érsek (1205–1222) kalocsai érseksége előtt nagy valószínűséggel csanádi püspök volt (1198–1201). Az esztergomi érseki címet haláláig viselte. Imre, majd III. László királyt (1204–1205) támogatta a hatalomra törő András herceggel szemben. A királlyá lett II. Andrással később is többször ellentétbe került. Mindezek ellenére II. András 1217-ben szentföldi hadjárata idejére Jánosra bízta a királyság kormányzását, ellenfelei azonban elűzték az országból. A sérelmeket a király 1218-ban adományokkal kárpótolta. Almási Tibor: János. In: KMTL 300.

³⁴ Helye ismeretlen.

³⁵ „Dedimus insuper et forum tali libertate dotatum, ut neque tr[ibuta]rii, neque curialis comes, neque biloti, [neque] alii exactores aliqua illus adire possint occasione, vel aliquam in eo facere exactionem.” CDES I. 112.

³⁶ A *forum liberum* szabad, azaz magánföldesúri vásárt jelentett, ahol a király nem szedhetett vásárvámot, valamint a vásár feletti joghatóságot is átengedte a vásár tartójának. A *forum liberum* intézménye a 12. században alakult ki, de a 13. században terjedt el, amikor a hetivásároknak még nagy jelentőségük volt. Vö.: Fügedi, 1961. 32.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Budapest 1993. 53.

³⁷ ÁMTF I. 436.

³⁸ 1251. CDES II. 265–266.

³⁹ 1228. CDES I. 246–247.

⁴⁰ DL. 86 841.

⁴¹ Vö.: ÁMTF I. 421–422.; Diószegi András: A Magyarországon keresztülvezető kereskedelmi utak az Árpád-házi királyok idején. Kolozsvár 1909. 20–26.; A felsorolásból a szórádi rév (Tolmács határában), és a garaduci kőhíd hiányzik, mivel ezekre adatokat csak az Anjou-korból ismerünk.

Az átkelőhelyek fontos szerepet töltöttek be a helyi lakosság és a kereskedők utazása során. A vámokat elsősorban gondozásuk és karbantartásuk miatt szedték. Erre utal a későbbi időszakból az 1351. évi törvény azon rendelkezése, mely bár tilalmazta az igaz ok nélkül szedett vámokat, de jogosnak ismerte el a hidakon vagy hajókon átkelők vámfizetési kötelezettségeit.⁴²

Az úthálózat vizsgálata mellett a vámok esetén a vásártartás is nyújthat segítséget. A megye területén az Árpád-kori oklevelek szerint Barsban, Gerlán és Verebélyben [Vrable] tartottak vásárt. Ezenkívül Csütörtökhely és Szombathely neve is vásártartást feltételez ezekben a helységeken. A fentebbiek közül egyedül Verebélyről nem ejtettünk eddig szót. A falu vásárát 1294-ben mint kikiáltóhelyet említették.⁴³ Vámszedési gyakorlatra azonban itt nem találunk adatot. Az öt vásárhely közül csak Barsban tudjuk biztosan, hogy vámot szedtek. Feltételezhető, hogy a többi helyen csak kisebb piac működött, így a vámszedés gyakorlatától eltekintettek.

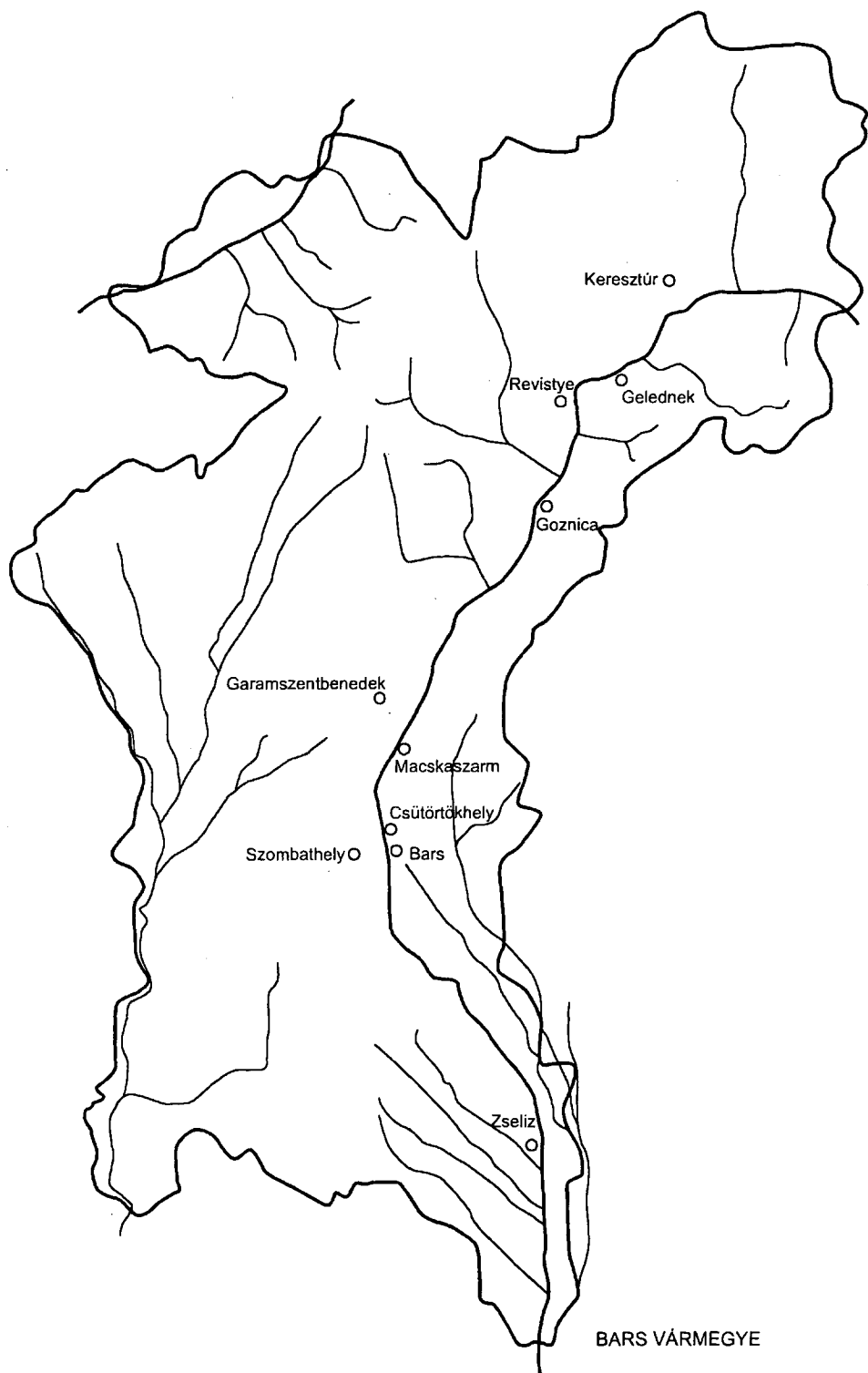
Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Bars vármegyében az Árpád-korban a következő vámszedő helyekkel kell számolnunk: Bars, Gelednek, Goznica és Keresztúr. Ezenkívül a Garamon leúsztatott fák vámját is ide kell sorolnunk. Barsban vásár- és útvámot, Geledneken, Goznicában és Keresztúron valószínűleg útvámot szedtek, amit az úthálózatban betöltött szerepük is mutat. A vámok harmadát mindenhol a garamszentbenedeki kolostor birtokolta.

A források hidak, révek és vásárok létezését is mutatják a vármegyében, de ezeken a helyeken vámszedésre utaló bizonyítékot nem találtunk.

---

⁴² Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Ed.: Franciscus Döry, Georgius Bónis, Geisa Érszegi, Susanna Teke. Budapest 1989. 133.

⁴³ Dl. 40 222.

The customs duties-places of the county Bars at the age of the Árpáds

The customs duties-places of the county Bars were at the age of the Árpáds: Bars, Gelednek, Goznica and Keresztúr. In Bars customs of market and customs of road were levied. In Gelednek and in Goznica and in Keresztúr customs of road were levied. The one-third parts of the customs from the county Bars had the monastery of Garamszentbenedek.

Adalékok a Valkó megyei oklevéladás kezdeteihez

A szerémségi területeken a megyei oklevéladás először Valkó megyében jelent meg a 13–14. század fordulóján. Első fennmaradt oklevelük 1303. szeptember 5-i keltezésű.¹ A 14. század első felében 25 oklevelük maradt ránk, egy 1311. május 10-i okiratuk² kivételével eredetiben. Az Anjou-kor végére megkétszereződik a ránk maradt ügyiratok száma. Az első datált oklevelük hasonlóképp, mint a 14. század első felében fennmaradt okleveleik döntő többsége³ a nagyobb részt kiadatlan Festetics levéltár⁴ iratai között található. Ugyancsak itt lelhető fel öt év nélküli oklevél, amelyek azonban *intitulatio*juk és napi dátumuk, továbbá tartalmuk alapján leszűkítik azt az időhatárt, amikor készülhettek.

A valkói megyei okleveleket a 14. század első felében *intitulatio*juk alapján a következő csoportokra oszthatjuk. Ha az évszámmal is keltezett okleveleket nézzük, három csoport rajzolódik ki. Az első csoportba azok kerülnek, amelyekben a „*curialis comes de Wlko, iudices nobilium, maiores castri et exercitus*”-féle címzés, illetve variációik fordulnak elő. (A variáció alatt csupán annyi értendő, hogy esetlegesen a felsorolt tisztségviselők neve is megtalálható a címzésben.)⁵ Ez a forma a század első évtizedére jellemző. Ettől élesen elhatárolódik a második és harmadik csoport. Nemcsak amiatt, hogy az első és második csoport okleveleit bő másfél évtized választja el egymástól (az 1311. évi oklevél után csak 1323-ból maradt fenn oklevelük),⁶ hanem avégett is, mivel 1320-tól a mindenkor macsói bán viselte a valkói ispáni címet. I. Károly miután meghódította II. Uros szerb királytól az észak-szerbiai Macsó várát és vidékét, valamint 1319-ben megszerezte Nándorfehérvárt, a megszerzett tartomány élére 1320-ban macsói bán címmel helytartót

¹ Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár. Bp. (a továbbiakban: Dl.) 91 153; Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XI., XXIII–XXIV. Szerk.: Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, Kristó Gyula, Piti Ferenc. Bp.–Szeged, 1990–2000. (a továbbiakban: Anjou-oklt.) I. 442. sz.

² Dl. 34 096. Anjou-oklt. III. 59. sz. Az oklevél a boszniai káptalan 1311. május 15-i oklevelében maradt ránk. L. T. Smičiklas: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie ac Slavonie. VIII–IX. Zagrabie, 1910. (a továbbiakban: Smič.) VIII. 279–281.

³ A fentebb már említett 1311. évi átirat és egy 1349. évi oklevél (Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény. Bp. 265 730) kivételével.

⁴ A Festetics levéltár iratanyaga a Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében található.

⁵ Smič. VIII. 279–281.

⁶ Dl. 91 198.; Anjou-oklt. VII. 569. sz.

állított, aki egyúttal a magyarországi Valkó és Bodrog megyék ispánja is maradt.⁷ A valkói oklevelek címezésében ezentúl megjelenik a macsói bán is, mint a valkói alispán (*viceiudex*, *vicecomes*) felettése, a *curialis comes* elnevezés pedig eltűnik. Az 1320-as évek iratainak *intitulatioi* hasonló mintát követnek, mint az 1324. szeptember 27-i oklevél címezése: „*Nos Paulus comes de Wolko vice Pauli bani, iudices nobilium, maiores castri et exercitus*”.⁸

Gyakorlatilag 1323-tól folyamatos az oklevéladásuk, oklevelek szinte minden évről maradtak fenn. Az 1331. október 10-től megjelenő új címezésben eltűnik a valkói hadnagy és várnagy, illetve újdonság, hogy a báni cím jelzője is megjelenik: „*Nos Michael comes de Wolkou viceiudex magnifici viri Johannis bani de Machou et iudices nobilium de eodem*”.⁹

A már említett év nélküli oklevelek¹⁰ felső időhatára fentebbi csoportosítás alapján úgy tűnik, meghatározható. Az iratok ugyanis a már említett első csoport *intitulatio*ja szerint készültek, vagyis a valkói *curialis comes*, a szolgabírókat, továbbá a hadnagyot és a várnagyot jelölik meg a címezésben, tehát 1323 előtti keletkezésűek lehetnek. Az oklevelek napi dátumot minden esetben tartalmaznak.¹¹ Az oklevelek közül kettő azonban még közelebb vihet bennünket a megoldáshoz, mivel a bennük szereplő állandó ünnepet a hét napjaival is megjelölték, így az egyik oklevél „*quinta feria proxima in festo decollationis Johannis Baptiste*”,¹² a másik „*secunda feria videlicet in festo Sancti Regis*”¹³ keltezésű. A húsvéttáblázatok összevetése után arra a következtetésre jutottunk, hogy figyelembe véve a sajátos datálási formát, valamint azt a tényt, hogy az írásképek hasonlóak az egyes oklevelek esetében, 1296–97, 1302–1303, 1308 vagy legszélsebb esetben az 1313–14-es években keletkezhettek.¹⁴ Alátámasztja ezt az a tény is, hogy tartalmukat tekint-

⁷ Rokay Péter–Takács Miklós: Macsói bán. In: Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Bp. 1994. (a továbbiakban: KMTL) 441–442.; Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. 1996. (a továbbiakban: Engel 1996.) I. 27.

⁸ Dl. 91 201; Anjoukori Okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO.) II. 160–161.; Smič. IX. 207. (szeptember 26-i keltezéssel); Anjou-oklt. VIII. 416. sz.

⁹ Dl. 91 252

¹⁰ Dl. 93 925, Dl. 93 926, Dl. 93 927, Dl. 93 928, Dl. 93 929

¹¹ Dl. 93 925: feria quinta proxima post festum Avincula Sancti Petri apostoli; Dl. 93 927: feria secunda proxima post festum Sancte Trinitatis; Dl. 93 929: feria quinta proxima ante festum Beati Thome apostoli

¹² Dl. 93 926

¹³ Dl. 93 928

¹⁴ A húsvéttáblázatok alapján a következő évek kerültek szóba: Dl. 93 926. számú oklevél esetén 1269, 1353 (3. tábla), 1252, 1331, 1336 (10. tábla), 1313, 1314 (17. tábla), 1297, 1308 (24. tábla), 1280, 1359 (31. tábla). Dl. 93 928. számú oklevél esetében pedig 1296, 1380 (4. tábla), 1274, 1347 (11. tábla), 1268, 1319 (18. tábla), 1240, 1313 (25. tábla), 1291, 1302 (32. tábla).

ve az oklevelekben kisebb hatalmassági ügyek fordulnak elő, ezek jobbágyokat, falunagyokat, szervienseket érintenek. Mindenképp 1320 előtti keletkezésükre utal az is, hogy a névszerint megadott *curialis comes*ek, Gergely,¹⁵ Gatal,¹⁶ és két esetben Márton¹⁷ nevűek később sem fordulnak elő az oklevelekben. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy ezek az év nélküli oklevelek a Valkó megyei oklevéladás első időszakában keletkezhettek, a 13. század végén illetve a 14. század első évtizedében.

Van azonban az előbb említett oklevelek között egy, ami felettébb zavarbaejtő. Az oklevél Károly, Magyarország királyának szóló *relatio*. Az irat tanúsága szerint Pacsintai Gergely illetve Pál comes között történt összeütközés, mivel Gergely állítása szerint Pál mester jobbágysai javait elrabolták, jobbágysait és azok asszonyait elfogták. A király *mandatum*ával Gergely officiális, Péter jelent meg a megye előtt, hogy az ügyről a megye hallgassa meg Pál comes véleményét is. A megyei ember előtti vizsgálat azzal zárult, hogy Pál mester épp a *mandatum* kézbesítőjét, Gergely officiálisát gyanúsítja hat sertés elrablásával, ezért jobbágysai jogosan támadtak vissza, viszont sem jobbágyokat, sem asszonyokat nem fogtak el.¹⁸

Jogosan vetődik fel a kérdés, hogyan kerül ebbe a kis jelentőségű ügybe I. Károly király, miért egy megyei hatóságnak szól a parancslevél a hiteles helyek teljes kizárásával. (A 13–14. század fordulóján a bácsi, kő és boszniai káptalan is végzett hiteleshelyi tevékenységet Valkó megyében.)¹⁹

A megye korai oklevelei közül az első datált, az 1303. szeptember 5-i oklevél²⁰ tüzetesebb vizsgálata közelebb vihet bennünket a kérdés megoldásához. Az oklevél *inscriptio*ja és *intitulatio*ja a következő: „*Domino suo magistro Vgrino comiti Bachiensi, Sirmiensi, de Wlko et de Pasaga curialis comes de Wlko officialis vestri, iudices nobilium, maiores castri et exercitus*”. Az irat arról tudósít, hogy a parancslevélnek megfelelően a bácsi káptalan emberével András fia László zatai birtokrészét annak cselekedetei miatt kiadott összes bírság fejében Crisius fia Tamásnak iktatták.

Az oklevél ékes tanúbizonysága annak, hogy a 14. század eleji kaotikus állapotok idején tartományurak, illetve nagyhatalmú előkelők közvetlen ellenőrzésük alá vetették a megyét. Jelen irat írásos bizonyítéka annak a ténynek, hogy a megyei tisztségviselők ebben az időben a terület urának szerviensei voltak. A közigazgatás magánjellegűvé fejlődésének bizonyítéka – mint Kristó Gyula kutatásai

---

¹⁵ Dl. 93 926

¹⁶ Dl. 93 929

¹⁷ Dl. 93 925, Dl. 93 928

¹⁸ Dl. 93 927

¹⁹ Pl. Anjou-oklt. I. 44., 45., 360., 512., 524. sz.

²⁰ Dl. 91 153; Anjou-oklt. I. 442. sz.

bizonyították –, hogy a 13. század folyamán, különösen a század második felétől a *curialis comesi* tisztt királyi tisztségviselőből privát méltósággá vált, a cím egyre inkább alispáni értelmet nyert. Az egyes tartományurak fennhatósága alatti megyékben felbukkanó alispánok erre utaló közvetlen adatok híján is a megyésispáni címet birtokló tartományúr vagy vezető tartományúri familiáris szerviensei voltak.²¹

Az oklevél címzésében szereplő Ugrin mester Csák Ugrint fedi, aki nem tartományúr volt, hanem I. Károly egyik leghűségesebb embere, nagyhatalmú délvidéki előkelő. I. Károly elitjének első embere a Csák nem Újlaki ágának volt tagja, apja Pósa mester, aki Béla ifjabb király (a későbbi IV. Béla) tárnokmestere volt. Ugrin 1268-ban tűnik fel először a forrásokban mint szörényi bán, az 1270-es években lovászmester és szerémi ispán, 1275-ben az erdélyi vajda és az országbíró címét is viselte. Az 1270-es évek végén tárnokmester, valamint macsói és boszniai bán lett. Bánsága idején a Valkó megyei Újlakra helyezte át székhelyét. Az utolsó Árpád-házi király, III. András híve lett, ő kísérte Magyarországra 1292-ben Morosini Tomasinát, de az Anjou-pártiak fogságra vetették.²²

1300 augusztusában ő vette át a Magyarországra érkező ifjú Károly Róbertet Šubić Pál kezéből Zágrábban, és rendelkezésére bocsátotta Pozsega várát. Ugrin vigyázott az ifjú királyra 1301–1307 között, mikor az Újlakhoz közeli bélakúti monostorban lakott. I. Károly vendégszeretetéért és védelméért cserébe 1307-ben királyi tárnokmesternek tette meg. Mivel a század első évtizedében a nádori tisztség devalválódott – több tartományúr, Csák Máté, Aba Amadé, Borsa Kopasz, Ákos István is nádornak címezte magát –, ideiglenes jelleggel Csák Ugrin tisztsége, a tárnokmesterség töltötte be az első bárói tisztség funkcióját.²³

1303-ban, vagyis az első datált valkói oklevél keletkezésének idején Csák Ugrin területén, tehát Valkó, Szerém, Pozsega és Bács megyékben egy új hatalmi tényező jelent meg, az ifjú Károly Róbert, aki önmagát Magyarország királyának tekintette. I. Károly adományozásaira 1302-től vannak adataink. Ebben az évben Csák nembeli Péter fia Domokos mester fia István számára adományozza a Pozsega megyei Orbova földjét,²⁴ 1303-ban pedig futaki István fia Dénes mesternek adja a Bács megyei Futak faluban a Dunán átkelőktől szedett

²¹ Kristó Gyula: A feudális szétagolódás Magyarországon. Bp. 1979. (a továbbiakban: Kristó 1979.) 194.

²² Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1900. (a továbbiakban: Karácsonyi 1900.) 360–363., Szovák Kornél: Ugrin. In: KMTL 697.

²³ Kristó Gyula: I. Károly főúri elite (1301–1309). Századok, 1999. 43–44.

²⁴ Anjou-oklt. I. 316. sz.

vámokat.²⁵ 1304 folyamán ez az új hatalmi tényező szólítja iktatásra a bácsi káptalant: I. Károly a Valkó megyei Pacsinta földjét adományozza Gergely mesternek, a királynéi²⁶ asztalnokok comesének. Az ügyben a bácsi káptalan kiküldöttje jár el János fia Jurk királyi ember társaságában.²⁷

A Pacsinta földjét a királytól megkapó Gergely nagy valószínűséggel azonos lehet a fentebb említett év nélküli, királynak szóló *relatio*ban szereplő Pacsintai Gergellyel. A királyi oklevélből megtudjuk azt is, hogy Gergely I. Károly híve volt, nagyanyjához, Máriához is őt küldte, visszaúton azonban elfogták. A valkói *relatio* tehát a király közvetlen környezetében élő ember számára szólt, és 1304 után keletkezhett. A király különbíráskodására más adataink is vannak, és szintén valkói nemesek érintettek az ügyekben.

1303-ban I. Károly néhai File comes fiait, Lőrincet, Pált, Pétert és Miklóst a neki nyújtott szolgálataikért cserébe felmenti az ország összes bírójának ítélete és joghatósága alól.²⁸ A Salamonharasztján kelt oklevél értelmé világosabbá válik I. Károly 1304 május 6-i, Futakon kelt oklevele alapján. Ebben a király megparancsolja az ország összes, kiváltképp Valkóban levő bírójának, hogy Miklós fia Gergely mestert állandóan udvarában kívánja tartani, ezért minden bíró, így a nádor ítélete alól is felmenti őt magát, népeit, familiárisait és szolgálait, az eddigi ítéleteket pedig érvényteleníti. (Nem lehetetlen, hogy ez az oklevél is Pacsintai Gergelyre vonatkozik.)²⁹

Az utóbbi oklevélből kitűnik, hogy a mentesség egyértelműen a valkói bírónak szól, akit nem kíván az okirat írója megnevezni, és semmiképpen nem a nádor(oknak). Valkó megye területén a rendelkezésünkre álló adatok alapján csak két igazságszolgáltató hatóság működik a század első évtizedében. Maga Valkó megye, és Csák Ugrin, bácsi, szerémi, valkói és pozsegai ispán, mint a megye felettese, amint az 1303-as valkói *relatio*ból látható.

Az ispán évszámokkal körülírható bírói működésére csak közvetett adataink vannak. A bácsi káptalan 1311. évi oklevelében maradt fenn, hogy Ugrin mester parancsára a bácsi káptalan Mateuka földjét Dénes mesternek iktatta, s erről a ki-

---

²⁵ Anjou-oklt. I. 451. sz.

²⁶ IV. László feleségét kell érteni alatta.

²⁷ Anjou-oklt. I. 675. sz.

²⁸ Smič. VIII. 91.; Anjou-oklt. I. 509. sz.

²⁹ Dl. 91 155; Anjou-oklt. I. 603. sz.

rállynak Ugrin parancsára jelentést tett.³⁰ Csák János országbíró 1313. augusztus 1-jei terjedelmes ítéletlevele is említi egy, a század első évtizedében kezdődő Valkó megyei hatalmaskodási perben a „jó emlékezetű” Ugrinus mester, volt királyi tárnokmester és valkói comes több oklevelét, valamint Péter valkói *curialis comes* okiratát, ahol a feleket meg nem jelenés miatt több ízben bírsággal sújtották.³¹

Ezen a ponton jogosan merülhet fel a kérdés, vajon milyen kapcsolat állt fenn Csák Ugrin és Valkó megye igazságszolgáltatási szervei között. Ugyanis a fentebbi év nélküli oklevelek, sőt a megye 1311. május 15-i, átiratban megmaradt oklevele³² is nyitva hagyja ezt a kérdést.

A Festetics levéltár iratanyagában nemcsak Valkó megyére vonatkozó év nélküli oklevelek találhatók. Fellelhető ugyanitt Csák Ugrin két eredetiben fennmaradt Valkó megyéhez szóló parancslevele,³³ valamint Márton fia Demeter, Ugrin mester udvarbírájának (*iudex curie magistri Ugrini*) egy fizetéshalasztást elrendelő oklevele is.³⁴

Az iratok alapján látható, hogy nemcsak a tartományurak, Csák Máté, Aba Amadé, Kőszegi János és Kán László tartott a király mintájára külön udvarbírárt,³⁵ hanem I. Károly híve, Csák Ugrin is. A Valkó megyének szóló *relatio*k azonban annak is szemléletes példái, hogy egyrészt territóriumán belül maga Ugrin volt a legfőbb igazságszolgáltató,³⁶ ugyanakkor a megye külön igazságszolgáltató szerv volt, amely felett felügyeleti joga volt, utasíthatta őket, felülbírálhatta döntéseiket. Okleveleik külalakja is mereven elválasztja a két írószervet.

Bár a fentebbi oklevelek év nélküliek, az 1303–1304-es években kiadott királyi mentességek és az Ugrinnak szóló Valkó megyei *relatio* tükrében nem mondhatjuk, hogy Csák Ugrin különbözött volna a tartományuraktól abban a tekintet-

³⁰ AO. I. 240–241.; Anjou-oklt. III. 195., 208. sz. Bertényi Iván erre az oklevélre alapozza feltevését, miszerint Csák Ugrin lehetett 1304–1311 között az országbíró. Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp. 1976. 61. Engel Pál szerint az országbírói tiszt 1311, vagyis Csák János országbírói működése előtt betöltetlen volt. Engel 1996. I. 6. A témáról bővebben l. Tóth Ildikó: Károly Róbert első országbírója. (Adalékok Csák János országbírói működéséhez). In: Tanulmányok a középkori magyar történelemről. (Szerk.: Homonnai Sarolta–Piti Ferenc–Tóth Ildikó). Szeged, 1999. 143–150.

³¹ Dl. 33 568; Anjou-oklt. III. 577. sz.

³² Smič. VIII. 279–281.; Anjou-oklt. III. 59. sz.

³³ Dl. 93 936, Dl. 94 011

³⁴ Dl. 94 012

³⁵ Kristó 1979. 201–203.

³⁶ A Valkó megyének szóló parancslevelekben Ugrin mesternek (Dl. 94 011), illetve bácsi, szerémi, valkói és pozsegai comesnek (Dl. 93 936) titulálja önmagát, hasonlóképp mint az első, 1303-as Valkó megyei oklevélben (Dl. 91 153).

ben, hogy az igazságszolgáltatás jogkörét saját territóriumán belül önmagának tartotta fenn, saját területén ő akart a legfőbb bíró lenni akkor is, amikor közvetlen környezetében megjelent I. Károly személyében a magyar király. Károly Róbert ugyan nem nevezte meg, hogy főképp ki alól akarja mentesíteni legkedvesebb híveit, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az első mentessége azon a Salamonharasztján kelt, ahol Ugrin is keltezett oklevelet,³⁷ a második pedig a Bács megyei Futakon, ami nem esik messze a Valkó megyei Újlaktól, Ugrin rezidenciájától.

A kamasz király és aggastyán támogatója között tehát nem minden esetben lehetett felhőtlen a viszony, de tudták, hogy szükségük van egymásra. S bár úgy tűnik, hogy az 1303–1304-es évek környékén a fiatal Károly „oroszláncörmeit” leg-hűségesebb híven is próbálgatta (ide sorolhatók a valkói nemesek mentességei, illetve Károly azon törekvése, hogy igazságszolgáltatásában felhasználja az Ugrinhoz hű Valkó megyét), alapvetően nem kérdőjelezte meg territóriumán belüli legfőbb igazságszolgáltató hatalmát. Sőt a bácsi káptalan már említett 1311-es jelentésére, mikor is a káptalan Ugrin kérésére járt el, majd az eredményről a királynak írt vissza,³⁸ az eddigiek, illetve Csák János országbíró 1311 elején történt kinevezése tükrében úgy tekinthetünk, mint a már említett 1303–1304-es mentességekre, de most fordult a kocka: 1311-ben az ország Valkóban lévő bíráját érhetette ugyanaz a bíraskodási mentesség (de most nem személyére, hanem bírói székére vonatkozóan), ami egykori valkói „alattvalóinak” megadatott.³⁹

1311 folyamán Csák Ugrin meghalt. Utolsó éveinek számbavételekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy 80. életéve környékén járhatott. Azokat a tényeket, miszerint az 1308-as királyválasztó országgyűlésen és az 1309. évi koronázáson is csak képviselői útján vett részt, hogy a tárnokmesterséget 1310-ben Csák Máténak engedte át, illetve a Macsó felől érkező szerb támadások visszaverésében az 1290-es évekkel ellentétben élete utolsó éveiben személyesen már nem vett részt, magas korával is magyarázhatjuk.⁴⁰

Károly Róbert azonban nem felejtett: az 1310-es évek végén visszafoglalt macsósi területek élére újra bánt rendelt, aki egyúttal Valkó és Bodrog megyéknek is

---

³⁷ DL. 94 011.

³⁸ AO. I. 240–241.; Anjou-oklt. III. 195., 208. sz.

³⁹ Ezzel magyarázható az a tény is, hogy Csák János országbíró már említett 1313. augusztus 1-jei terjedelmes ítéletlevele szerint a hatalmaskodás Csák Ugrin, illetve officialisa, Péter valkói comes előtt kezdődött, az ügy a király elé is került, az országbíró elé azonban feltehetően csak 1311, vagyis Csák Ugrin halála után kerülhetett, amikor már nem élt a kiváltságolt személy.

⁴⁰ Karácsonyi 1900. 361.

ispánja maradt. 1323-ban a szerémi, 1328-ban a baranyai, 1333-ban a bácsi ispáni tiszteket is a méltósághoz sorolta.⁴¹ Pozsega helyett Bodrog szerepelt, de alapvetően azokról a területekről volt szó, amelyek fölött I. Károly idején IV. László egykori macsói bánja gyakorolt hatalmat, azokról a megyékről, amelyeket először ismert meg az idegenbe szakadt fiatal Caroberto.

A báni cím felélesztése pedig új életet lehelte a tetszhalott Valkó megyei oklevéladásba, amely – ha az év nélküli okleveleket is figyelembe vesszük – úgy tűnik szoros összefüggésben volt Csák Ugrin személyével, hogy majd a harmincas évek derekától az önálló rendszeres báni oklevéladás egy kivételével ugyanazokat az ispáni címeket illeszthesse báni címe mellé, amellyel egykor Csák Ugrin gyakorolta igazságszolgáltató hatalmát. Ha a Drugetek tartományában Aba Amadé tartományurasága élt tovább,⁴² akkor a macsói báni jogkör létesítésében, illetve kiszélesítésében nagy valószínűséggel Csák Ugrin területiális hatalmának nyomai fedezhetők fel, azé az emberé, aki apja helyett apja, védelmezője és haláláig legfőbb támogatója lett az ifjú királynak.

---

⁴¹ Engel 1996. I. 27.; Anjou-oklt. II. 494., 668., 855. sz.

⁴² Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Századok, 1982. 905.

Contribution to the beginnings of issuing the charter of Valko county

According to the data the Valko county charter was first issued at the turn of the 13–14th c. during and after the reign of the last kings of the Árpád dynasty when the country was struck by internal crisis. At that time Valko county was part of the territory of Csák Ugrin, who was the first and largest follower of Charles I.

This essay surveying the dated and the undated charters of Valko county is seeking the answer, how the jurisdictional system was working in a territory which was supporting Charles I during the reign of the oligarchies.

Tartományúri rezidenciák Magyarországon (1301–1320)

Magyarországon a 13. század utolsó, a 14. század legelső éveire épült ki a tartományuraság rendszere. Ezt közel egy tucatnyi főúr (báró) hozta létre családi alapon, az elődök által elért uralmi pozíciókra és birtokokra építve. Minőségileg új fejezetet az jelentett, amikor 1300 körül Magyarországon ezeknek az előkelőknek sikerült összekapcsolniuk közjogi és magánjogi hatalmukat. Névlegesen királyi tisztviselőként (nádor, erdélyi vajda, szlavón bán, megyei ispán) funkcionáltak, de közhatalmukat magáncéljaik elérése érdekében gyakorolták. Kiváltképpen azok az előkelők tudtak tartományuraságot kiépíteni, akiknél a közjogi működés színtere és a magánbirtokok elhelyezkedése egybeesett. Hatalmuk csúcsán királyi felségjogokat (önálló külpolitika vitele, pénzverés) bitoroltak. Óriási, összefüggő birtoktesteket alakítottak ki, a kisebb nemesek nagy tömegeit vonták be – gyakran erőszakkal – familiájukba. A fennhataróságuk alatti területen ők végezték az igazságszolgáltatást. A királyt lényegében minden jogkörétől megfosztották saját tartományukban. Ugyanakkor önállósulási törekvéseik a királyok által alkalmazott eljárásokat és metódusokat tekintették mintának.¹

Az alábbi rövid írás azt tekinti át, hogy miként érvényesült ez a hatalmi székhely, a rezidencia kialakításában. Annak beható vizsgálata, hogy a tucatnyi tartományúr esetében ez egyenként miként valósult meg, nagyobb terjedelmet igényelne, ehelyütt csak arra vállalkozom, hogy öt tartományúr rezidenciájával (illetve rezidenciáival) kapcsolatban adom közre a legfontosabb ismereteket. A vizsgálat tárgyául választott 20 éves szakasz a magyarországi tartományuraság rövid ideig tartó csúcspontja és egyszersmind viharos gyorsasággal bekövetkező összeomlásának kora is. Ugyanakkor e 20 évre vonatkozóan az elmúlt években közzétett okmánytárkötetek² lehetővé teszik, hogy gyakorlatilag a teljes okleveles anyagra támaszkodhassam.

¹ Kristó Gyula: A tartományúri hatalom. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből. II. Szerk. Makk Ferenc. Bp. 1985. 71–86.

² Anjou-kori oklevéltár. I–V. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged 1990–1998. A továbbiakban e forráskiadványt a tanulmány szövegében akként idézem, hogy a római szám a kötettszámot, a törtvonal utáni arab szám pedig az oklevélszámot jelöli.

A királyi rezidenciákat illetően a közelmúltban Kubinyi András adott rövid összefoglalást.³ Eszerint kezdetben (1000 után) Esztergom volt a magyar királyok leggyakoribb tartózkodási helye, itt alapította Szent István király az első magyar érsekséget.⁴ Szent István másik rezidenciáját Székesfehérvárott tartotta, itt temették el őt és számos utódát, ez lett a királyok koronázásának és a koronázási jelvények őrzésének helye. A szent király ünnepe (augusztus 20.) táján a királyok bírósági ülőszakokat rendeztek itt.⁵ Óbuda (a 13. század közepéig Buda néven) a 12. század végén emelkedett fel a harmadik székváros rangjára. A 13. század első felében a királyok itt tartózkodtak a nagybőjt idején, ilyenkor ítéleztek, államügyeket intéztek, *Hoftag*okat tartottak. Mindhárom rezidencia az ország közepén (*medium regni*) feküdt, az ország úthálózata ide futott össze. A 13. század első felében a legnyugatabbra fekvő Esztergom elvesztette uralkodói rezidencia jellegét, királyi adomány az esztergomi várat, illetve az ottani királyi palotát az esztergomi érsek tulajdonába juttatta. Esztergom rovására egyre inkább Óbuda vált az első számú királyi rezidenciává, amely kelet felől is jobban megközelíthető volt (*locus communior regni*). Mindenesetre modern értelemben vett fővárosról a 13. században még nem beszélhetünk, hiszen a királyi udvar gyakorta kimozdult a rezidenciából, az országban „körbejárt“, a különféle központokba befolyt jövedelmeket helyben élte fel.

A tatárjárás (1241/1242) után az új Buda⁶ „lassan átvette Óbuda székhely funkcióját. A 13. század második felében viszonylag állandóbban ítélező alországbíró már Budán ítélezett, az egyik alnádor viszont a 13. század második felében egy ideig a Budával szemben levő Pesten, később... már Budán. Óbuda

³ Kubinyi András: Királyi székvárosok. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp. 1994. (a továbbiakban: KMTL.) 356–357. A KMTL.-ban további szakirodalom található.

⁴ Konrad Schünemann: Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa. I. Breslau–Oppeln [1929.]; László Gerevich: Esztergom. In: Enzyklopädie zur Frühgeschichte Europas. Arbeitsmaterial. Berlin 1980. 100–104.; Horváth István: Esztergom. In: KMTL. 199–201.

⁵ Erik Fügedi: Der Stadtplan von Stuhlweissenburg und die Anfänge des Bürgertums in Ungarn. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 15 (1969) 103–136.; Josef Deér: Aachen und die Herrschersitze der Arpaden. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 79 (1971) 1–56.; Hansgerd Göckenjan: Stuhlweissenburg. Eine ungarische Königsresidenz vom 11.–13. Jahrhundert. Beiträge zur Stadt- und Regionalgeschichte Ost- und Nordeuropas. Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. 55. Wiesbaden 1971.; Siklósi Gyula: Székesfehérvár. In: KMTL. 626–628.

⁶ András Kubinyi: Die Anfänge Ofens. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. I. Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. 60. Berlin 1972.; Kubinyi András–Marosi Ernő: Buda. In: KMTL. 130–131.

véglegesen 1343-ban esett ki a királyi rezidenciák közül, amikor I. (Nagy) Lajos király édesanyjának adományozta. Mindez nem jelenti azt, hogy Buda most már egyetlen királyi székhely. Az »utazó királyság« még mindig nem szűnt meg, de azért leginkább Budán tartózkodtak az uralkodók... A 14. század elejétől kezdve Buda már elismerten az ország fővárosa. *Civitas principalis*nak ('főváros'), *sedes regni et maxima civitatum*nak ('az ország székhelye és legnagyobb város') nevezték.⁷ Itt tartott tehát a királyi rezidenciák állandó székhellyé válásának folyamata a 13–14. század fordulóján, amikor a tartományurak hozzákezdték saját rezidenciájuk (illetve rezidenciáik) kialakításához. Ahhoz, hogy ezt a királyhoz hasonló módon megvalósíthassák, az uralkodói minta másolásához legalább két körülményre volt szükség. Egyrészt a tatárjárást követően nagy ütemben elkezdődtek a magánosok várépítései, ugyanis Magyarországon a 13. század elejéig a várépítés királyi felségjognak számított.⁸ Másrészt ugyancsak a 13. század elejétől elterjedt Magyarországon a lovagi kultúra, amely megkövetelte az úr körüli udvar létesítését, amelynek színteréül méltó helynek kínálkozott a frissen épült kővár.⁹

A tartományurak rezidenciáira vonatkozóan sokkal nehezebb következtetéseket levonni, mint a királyi székhelyekre, alapvetően azért, mert sokkal kevesebb adat áll rendelkezésünkre. Nem egy magyarországi tartományúrtól egyetlen oklevél sem maradt ránk. De még az okleveleket kiadó tartományurak írnokai tolalából is meglehetősen kevés irat ismert. Mindenesetre az általam vizsgálatba bevont öt tartományúr mindegyike adott ki oklevelet, s ezek keltezési helye szolgál elsődleges támpontként a rezidencia meghatározására. Amennyiben a tartományúrnak volt tartózkodási helyére utaló melléknéve (az ötből csak egy ilyen van), akkor ez meglehetősen biztos pont a rezidencia helyének megállapításához. Mivel a tartományurakat az 1310-es évek elejétől kezdve Károly Róbert király sorra leverte, az általa ostromolt tartományúri várak ugyancsak eligazítanak bennünket abban, hogy hol, mely várban vagy várakban keressük a tartományúr székhelyét. Végül, de nem utolsósorban az erősségek régészeti és művészettörténeti vizsgálata szintén fontos adatokat szolgáltathat témánk szempontjából.

A legtöbb ismerettel Csák nembeli Máté nádor és Kán nembeli László erdélyi vajda rezidenciáiról rendelkezünk. Mátét már 1297. és 1300. évi oklevél Trencsényi melléknévvel illeti,¹⁰ majd a 14. század elejétől folyamatosan így emlegetik

⁷ Kubinyi András: a 3. jegyzetben i. m. 357.

⁸ Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 82. Bp. 1977. 10., 18–32.

⁹ Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp. 1988. 90–98.

¹⁰ Kristó Gyula: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp. 1973. 36.

(II/494., II/1000. stb.), még XXII. János pápa is e néven nevezi (IV/311.), János cseh király pedig trencsényi ispánnak titulálja (III/377.). Ez kevés kétséget hagy a tekintetben, hogy Máté rezidenciája a Vág folyó partján levő Trencsénben (ma Trenčín, Szlovákia) keresendő. 1307–1319 között 15 olyan oklevelet ismerünk, amelyet Máté keltezési hely feltüntetésével adott ki. Ebből hatot eleve kirekeszthetünk adattárunkból, hiszen ezek mindegyike egyazon évben és napon Jókő vára alatt kelt (IV/326–331.) egy, Máté tartományát emésztő belháború kapcsán. A fennmaradó kilenc közül négy visel trencsényi kelethelyet, itt a nádor az egyik szerint pert halaszt (II/758.), a másikban kiváltságot biztosít (IV/499.), a harmadikban birtokot adományoz (V/301.), a negyedikben felmentő oklevelet ad ki (V/478.). A további öt oklevél közül kettő Tapolcsányban lett kibocsátva (Máté itt tartott *generalis congregation* párbajt ítélt, illetve belső vizsályt simított el: III/811., IV/243., sőt egy további oklevél Tapolcsányban tartandó, az előbb említettel nem azonos *generalis congregatio* tartására utal: II/758.). Máté tartománya déli részén, Komáromban az ottaniak kiváltságait erősíti meg (II/224.), nyugaton, Nagyszombatban hatalmaskodási ügyben esküt tesznek előtte (II/830.), északon, Turócbán pedig haláleset ügyében jelenlétében megegyeznek (III/564.). A kelet-helyek több dologról vallanak. Mindenekelőtt arról, hogy Máté is az „utazó királyság” szerint kormányzott, tartományában „körbejárt”, az aktuális ügyeket helyben (Komáromban, Nagyszombatban, Turócbán és másutt) intézte. Megerősítik az oklevelek keltezési helyei azt, hogy Máté rezidenciája Trencsénben volt, itt időzött a leggyakrabban. Emellett azt is körvonalazzák, hogy Trencsén mellett Tapolcsány (ma Topol'čany, Szlovákia) szintén rezidenciának tekinthető. Erre a rangra – talán más okok mellett – mint ítélezési hely juthatott, hiszen Máté *generalis congregatio*inak Tapolcsány adott otthont. E két rezidencia meglétét bizonyossá teszi az az oklevél, amelyben a Mátét kiközösítő nyitrai püspök azt rója fel a trencsényi oligarchának, hogy éppen e két várnál végzett munkák során vette illetéktelenül igénybe a püspök jobbágyságainak munkaerejét: „a trencsényi sáncnál, a fal fával való megerősítésére, faszállításra, mészégetéshez, víz elvezetésére, küzdőtér (*arena*) kiásására, a vadállatok kertjeinek bekerítésére, vízgyűjtő medencéhez agyag elhordására..., a tapolcsányi sánc ásására, nagy fákkal való megerősítésére, bástyák készítésére..., a kertekbe zárt vadállatok makkkal való ellátására, a bástyákon kövek elhelyezésére, falak építésére” kényszerítette Máté a püspöki népeket (V/48.). Máté tehát nagy erővel Trencsén és Tapolcsány várait építette ki a kor fogalmai szerint luxusigénnyel (vadasparkok létesítésével) rezidenciáivá. A több rezidencia egyidejű fennállása alkalmasint a királyi példa követését mutathatja. Máté trencsényi építkezéseit a régészeti kutatások megerősítik: a már korábban állt erősség „nagyobb kiépítésére legkésőbb a 14. század elején került sor, a mintegy 40x40 m-es területet övező fellegrvár-fal északkeleti sarkában, a rotundához csat-

lakozva palota épült, s elkészült az alsóvár első formája is“. Tapolcsány várát talán Máté nagybátyja építtette, „a vár a 13–14. században egy 10x10 m-es toronyból, mellette egy palotaépületből s egy... kb. 50x35 m-es területet övező falból állt“.¹¹ Máté 1321 márciusában bekövetkezett halálát követően tartománya akkor omlott végérvényesen össze, amikor a királyi sereg ez év nyarán megvívta Tapolcsány és Trencsén várakat.¹²

Kán nembeli László erdélyi vajdától a vizsgált időszakban (1302–1312 között) Csák Mátéhoz hasonlóan 15, kelethelyet tartalmazó oklevél maradt ránk. Ennek majdnem fele (hét) Déván, négy pedig Bonchidán kelt. A többi négy oklevél közül nincs bizonyító ereje a Szegeden kelt iratnak (II/863.), mert ez „diplomáciai“-politikai jellegű, Károly Róbert királyként való elismerését tartalmazza. A fennmaradó három azonban nem tanulságok nélkül való. Tartománya északi részén, Szamosújvárnémetiben László előtt földügyben bizonyítanak (I/650.), közepén, Keresztesen a vajda Erdély vele együtt ülésező nemeseivel ítélt (II/72.), délen, a Nyárád folyó mellett pedig *generalis congregation* részt vevő nemesek társaságában pert zár le (II/391.). László tehát a hatalmat az „utazó királyságnak“ megfelelően gyakorolta, udvara „körbejárt“. A dévai keltű oklevelek szerint itt esküt ír elő (I/172.), ezen eskü letételéről tesz bizonyosságot (I/198.), Erdély vele együtt ülésező nemeseivel ítélt (I/463.), oklevél átírását kéri az erdélyi káptalantól (I/465.), pert halaszt (II/193.), innen küld levelet a nagyszebeni szászok egyetemének (II/492.) és Gentilis bíboros pápai követnek (II/604.). Különösen tanulságos az az – egyébként nem Lászlótól származó – irat, amely szerint Lászlóval Déván, a vajda házában (*domus*) főemberei voltak együtt, vagyis udvara (II/552.). László első számú rezidenciája tehát a hét keltezési helyből, valamint ez utóbbi közvetett utalásból következően a Maros menti Déva (ma Deva, Románia) volt, ahol már 1264 előtt királyi vár épült.¹³ E várbán tarthatta székhelyét a vajdai címet viselő László. Kán László halála után királyi sereg vívott csatát Déva alatt, erre az első adat 1317-ből való (IV/605.). Ugyanakkor Bonchida (ma Bonțida, Románia) szintén rezidencia lehetett, amint erre a négyszeri keltezési hely mutat. Itt László határjáró oklevelet bocsát ki (II/241.), adásvételt erősít meg (II/333.), iktatást kér az erdélyi káptalantól (II/894.), földet ad és határol el (III/239.), vagyis jellegében ugyanazt a tevékenységet végzi, mint Déván. A bonchidai rezidencia azért külön-

¹¹ Engel Pál–Feld István: Trencsén. Tapolcsány. In: KMTL. 689–690, 660.

¹² Kristó Gyula: Új adatok és régi vélekedések Csák Mátéről. Acta Universitatis Szegediensis de Atila József nominatae. Acta Historica 75 (1983) 31.

¹³ Benkő Elek: Déva. In: KMTL. 167.

leges, mert tudomásunk szerint itt nem állt erősség. 1320. évi adat szerint a király egy híve Bonchidánál csatát vívott az egyik király iránt hűtlen főemberrel (V/734.). Mindenesetre több szempont egybehangzó vallomása alapján a két rezidencia léte nemcsak Csák Máté, hanem Kán László esetében is feltehető.

Borsa nembeli Kopasz nádortól hét olyan oklevelet ismerünk, amelyben korszakunkban (1308–1314 között) keltezési hely van feltüntetve. Ebből négy Adorjában kelt. Innen kéri a váradi káptalant oklevél kiadására (II/926.), birtok iktatására (III/221.), vizsgálat elvégzésére (III/456.), itt tart négy megye számára *generalis congregatiot* (III/849.). A nádor tartománya északi részében, Dorockon a vele együtt ülésező szatmári nemesek társaságában ítélt (II/442.), Gelénesen előtte birtokfelosztást végeznek el (III/607.), délen, Várad-Előhegyen pedig *generalis congregatiot* tartott (III/631.). Értékelhető mozzanat továbbá, hogy Kopasz nádor albírája két oklevele közül az egyiket Adorjában (III/759.), a másik pedig Mérken (III/823.) állította ki. Az adatok arra mutatnak, hogy Kopasz nádor is „körbejárt” tartományában, ugyanakkor csak egy rezidenciát tartott, Adorjában (ma rom Szalárd/Sálard mellett, Románia). Az adorjáni rezidencia létét nem csupán a keltezési helyek mutatják, hanem az a körülmény is, hogy 1317-ben Károly Róbert ezt az erősséget ostromolta a hűtlenné vált Kopasz ellenében (IV/505., IV/511.). Adorján vára 1277-ben állt, „ma már csak egy négyzetes torony magasabb falmaradványai maradtak meg” belőle.¹⁴ Kopasz rezidenciája e várban lehetett.

Ugyancsak hét oklevélen szerepel keltezési hely az Aba nembeli Amadé nádor által korszakunkban (1302–1311) kiadott oklevelek esetében. Bár két oklevele Sárospatakról (ahol előtte perben megegyeznek, I/607., I/618.), egy pedig Kassáról való (ahol szabadságot ad a szepesi nemeseknek, III/16.), azaz városokból, kevéssé gondolhatunk arra, hogy itt rezidenciát tartott volna. (Igaz, szívesen törekedett fennhatósága fitogtatására mind Sárospatak, mind Kassa esetében.) Székhelye Göncön (ma Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Magyarország) volt, ahonnan a nádor két oklevelet keltezett. Itt az egyikben fizetésről intézkedik (I/189.), a másikban birtokot cserél (II/122.). A gönci székhelyet erősíti meg, hogy Amadé halála után, 1312-ben egyik fia szintén Göncön adott ki oklevelet, ahol előtte hatalmaskodás miatt tiltakoznak (III/264.). Lehet, hogy az Amadé egyik (későbbi átírásban ránk maradt) oklevelében szereplő Geren kelet hely (ahol Amadé előtt per folyik, II/960.) elírás Gönc helyett. A területi hatalomban Amadé és fiai örökébe lépő Druget Fülöp 1317-től kezdődően ugyancsak szívesen időzött Göncön (IV/425., V/920.). Amadé rezidenciája a 13. század vége felé épült

---

¹⁴ Engel Pál–Feld István: Adorján. In: KMTL. 30.

gönci várban volt, ma „csak 10x10 m külső méretű kőtornyának csonkja ismert”.¹⁵ Nem kizárt, hogy Amadé két rezidenciát tartott, a Gönc közelében levő Vizsoly is gyanúba fogható. Bár csak egy oklevele vizsolyi keltű (ahol előtte megegyeznek, II/712.), de egy másik oklevél szerint Amadé bírása számára Vizsolyban kell fizetni (I/558.). Vizsolyban nem állt erősség.

Ákos nembeli István nádor kelettel ellátott okleveleinek száma korszakunkban (1307–1313) három. A sajószentpéteri keltű irat (ahol előtte megegyeznek, II/141.) a „körbejárás” bizonyossága lehet. Másik két oklevele Diósgyőrött íródott – az egyik itteni házáról (*domus*) tesz említést –, ezekben a nádor földeket adományoz (III/207., III/586.). Van egy további forrásunk, amely szerint István nádor fiának és egy külföldi herceg leányának házasságát a diósgyőri udvarházban (*curia*) ülték meg (I/358.). Vitán felül áll, hogy – az előzőknél kisebb területre kiterjedő hatalommal rendelkező – Ákos István csak egy rezidenciát tartott, s az Diósgyőrött volt (ma Miskolc része, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Magyarország), ahol várat építtetett. Az ásatás során „előkerültek az István nádorhoz köthető első kővár alapfalai, ekkor a szikladombon egy 35x50 m-es, ovális alaprajzú erősség emelkedett, a várfalon kívül csak déli félköríves tornyáról van biztos tudomásunk”. Diósgyőr rezidencia jellegét húzza alá, hogy István a vár közelében pálos kolostort alapított Krisztus Teste tiszteletére.¹⁶ Az 1319-ben Újvár nevet viselő diósgyőri vár az évben Károly Róbert elvette Ákos István hűtlen fiaitól (V/596., V/607.).

Az öt tartományúr rezidenciáját (rezidenciáit) érintő vizsgálódás eredményeképpen megállapítható, hogy főúri székhelyek (döntő többségükben frissen épült kővárakban) a 14. század elejére kialakultak. A tartományurak ugyan még továbbra is „körbejártak” (hivatali ténykedésük meg a javadalmak felélése is megkívánta ezt), de immár mindegyiknek volt egy vagy két székhelye, amelyek létesítésében a királyi székhely(ek)et utánozták. Köz- és magánjogi ügyeiket egyaránt szívesen intézték innen, s bár a részleteket illetően alig tudunk valamit, halvány nyomokból (építkezések, kolostor alapítása, vadaspark létesítése) arra következtethetünk, hogy e rezidenciák magasabb igényeket is próbáltak kielégíteni, főúri udvarként funkcionáltak, hozzájárultak a tág értelemben vett (azaz anyagi és szellemi) kultúra országos – bár egyelőre szűk körre szorítkozó – elterjedéséhez.

¹⁵ Feld István: Gönc. In: KMTL. 239.

¹⁶ Feld István–Kosztai László: Diósgyőr. In: KMTL. 168.

Residences of oligarchs in Hungary (1301–1320)

The current study deals with the documentary sources relating to the residences of five oligarchs in Hungary: Máté Csák, László Kán, Kopasz Borsa, Amadé Aba and István Ákos. Most of these lords kept their residences in newly-built stone fortresses, which had already come into being by the beginning of the 14th century. Máté set up his residence in Trencsén and Tapolcsány, László Kán in Déva and Bonchida (the latter without a castle), Amadé Aba in Gönc and perhaps in Vizsoly (the latter without a fortress), Kopasz Borsa in Adorján, István Ákos in Diósgyőr. In creating these residences they imitated the royal court. However, they spent only a limited period of time at these places, as they often visited different parts of their territories to consume the accumulated revenues and goods. The residence was the place to deal with matters of public and civil law, on the basis of oblique references (building processes, establishment of monasteries, deer-forests) the conclusion can be drawn, that these residences could satisfy highest demands and functioned as baronial courts.

„...de adventu regis Hungarie”
(Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratáról
az 1340. évi oklevelek tükrében)*

in memoriam
professoris Pauli Engel
illustris honorabilisque

1340-ben Károly Róbert Dalmáciába készült – nyilvánvalóan a részben Velenecének meghódolt, részben a horvát bárók befolyása alá tartozó dalmát városok és területek (vagy legalábbis mindezek lehetőség szerinti legnagyobb részének) megszerzésére. Végül is a hadjárat nem valósult meg – mindenesetre az 1340. évi okleveles anyag alapján elemezhető és valószínűsíthető, hogy a vállalkozás miatt maradt el, bepillanthatunk Velence igen impulzív diplomáciai tevékenységébe, s látni fogjuk, hogyan függ össze a dalmát kérdés a tatárokkal. Tehát egy elmaradt hadjárat mögött is számos izgalmas kérdés húzódhat meg, s bár még így is maradhatnak bizonytalan, vagy csak kikövetkeztetett elemek, az okleveles anyag alapján talán részletesebb, összefüggőbb kép adható a magyar középkor ezen kis fejezetéről.

Az első adat, amely a király dalmáciai jövetelét említi, a velencei tanács február 9-i határozata, melyben a nonai, arbei és zárai *comes* utasítást kapott, hogy tudjanak meg erről híreket, majd tegyenek jelentést.¹ A később elmondandók miatt már most megjegyeznénk, hogy ez a hír megelőzi azt a február 20-i pápai tizedszedői feljegyzést, miszerint a tatárok megtámadták Lengyelországot, s emiatt a király és a teljes Magyarország nyugtalan lett.² A tatár probléma fontos szerepet kap a későbbiekben, de az bizonyosnak látszik, hogy Károly Róbert 1340-ben elsődleges külpolitikai célként a dalmáciai hadjáratot fogalmazta meg.

* A jelen tanulmány (készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával) alapját képező előadás a középkortörténész Bolyai-ösztöndíjasok Magyar Tudományos Akadémián tartott konferenciáján hangzott el 2000 novemberében.

¹ S. Ljubić: *Listine o odnosajih izmediju južnoga slavenstva i mletačke republike*. II. (a továbbiakban: Ljub. II.) Zagreb, 1870. 59.; Anjou-kori oklevéltár. *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. XXIV. (1340) Szerk.: Piti Ferenc. Budapest–Szeged, 2001. (a továbbiakban: Anjou-oklt. XXIV.) 74. szám.

² Több kiadása közül l. pl. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tomus I. Budapest, 1885. 433.; Anjou-oklt. XXIV. 91. szám.

Velence nem vette félvállról a Károly Róbert érkezéséről szóló hírt, hiszen tudhatta: a magyar trón számára jó ideje érzékeny pont volt a tenger mellék elvesztése, így a visszahódítást célzó támadásra Velencének előbb vagy utóbb számítania kellett. Március 10-én maga a dózse: Bartolomeo Gradonico, illetve a velencei tanács két rendeletet is kiadott az ügyben.³ Az arbei *comes* ugyanis jelentést tett a Frangepán Duym és Bertalan *comes*ekkel történt tárgyalásairól, amelyekben a magyar király terveiről esett szó. (Ez alapján arra gondolunk, hogy a városállam a Frangepánoktól szerzett ilyen korán értesülést Károly Róbert szándékáról.)⁴ Az arbei *comes* (valamint a nonai és zárai *comes*) utasítást is kapott, tudják meg (ahogy az oklevelek következetesen nevezik e területet): *Sclauonia* többi *comes*ének szándékát is. Ez egyébként egy állandóan visszatérő utasítás a forrásokban – Velence talán tartott attól, hogy az uralma alatt levő dalmát városok élére állított velencei megbízottak, *comes*ek egy támadás esetén nem tudják a konfliktust kezelni és a polgárok Károly Róbert mellé állnak. Szükség volt emellett a bárók hozzáállásának tisztázására is, akik közül a Frangepánok, Duym és Bertalan, Veglia és Modrus *comes*ei (kettejük közül is pedig különösen Duym) kiemelt figyelmet kaptak,⁵ tekintve, hogy területeik a partvidék északnyugati, Magyarországhoz legközelebb levő részein helyezkedtek el, így Károly Róbert esetleges katonai-politikai támogatásával megkönnyítették volna a király útját délkelet felé. Duym ráadásul magyarországi tisztséggel is bírt ekkor: pozsegai *comes* volt.⁶ Így világossá válik a fenti adat is, nevezetesen, hogy az arbei *comes* – földrajzi közelségükön túl – legelőször miért is a Frangepánokkal tárgyalt Károly Róbert érkezéséről.

Velence ezek szerint egyszerre igyekezett szemmel tartani a Frangepánokat (éppen Duym kettős szerepe miatt), és próbált információkat is beszerezni Duymtól, illetve valószínűleg arra rábírt, közvetítsen annak érdekében, hogy a király ne induljon el. Talán erre utal az egyik március 10-i forrás adata is, miszerint Duym-nak a magyar királyhoz teendő útja van. Bár erről nem esik a későbbiekben szó, gyanítható, hogy ha Duym valóban Visegrádra ment, eljárt Velence érdekében – de az is feltételezhető, hogy Károly Róbertet esetleg ugyanúgy ellátta információkkal a (számára ismeretes) velencei tervekről, lépésekről.

³ Wenzel Gusztáv: Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I. Budapest, 1874. (a továbbiakban: Wenzel, Dipl. eml. I.) 380–382.; Ljub. II. 63–64.; Anjou-oklt. XXIV. 136. és 137. szám.

⁴ A Frangepánoknak Velence és Magyarország közötti kettős helyzetét és az irányukba mindkét oldalról megfogalmazott elvárásokat említi Wenzel Gusztáv: A Frangepánok Magyarország történetében. Századok, 1890. (a továbbiakban: Wenzel, 1890.) 210. és 214. is.

⁵ Duym és Bertalan szerepét részletesebben tárgyalja Wenzel, 1890. 211–214.

⁶ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Budapest, 1996. 164.

Velencének nyilvánvalóan az volt az elsődleges érdeke, hogy a magyar támadás el se induljon, s ezért minden diplomáciai fogást bevetett, mert bár tudott ugyan katonákat, gályákat mozgósítani, ám kevésbé sem lehetett meggyőződve egy igen lényeges pontban: a kereskedelmükben éppen általa gátolt, megadóztatott és politikailag kontrolált városok lojalitásában, ahol lényegében a velencei uralmat és hűséget csak a helyi *comes* és katonasága képviselte, s nem a dalmát polgárság. A bárók – akik közül a Frangepánok mellett a Subicsok (ők bírták Klisszát, Almissát, Scardonát); a vajdai címet viselő Nelipics (Knin ura); valamint a Kurjakovicsok emelendők ki – gyakran egymással háborúztak, s Velence egyrésztől ugyan remélhette, hogy egy magyar hadjárat esetén nem Károly Róbertet támogatják majd, másrésztől viszont tarthatott attól is, hogy egymás elleni rivalizálásuk miatt Károly Róbert esetleg meg tudja őket osztani, s így közülük egyesek mégis Velence ellen fordulnak.

Az egyik március 10-i levélből az is kitűnik, hogy támadás esetén Velence milyen taktikát képzelt el: a városoktól és élelmiszerre lehetőséget adó helyektől akarta elvágni a magyar király és serege útját, egyúttal szabad utat hagyni a mihamarabbi távozásra. Velence élhetett a gyanúperrel, hogy a városok (mint pl. Nona, Trau, Spalato, Sebenico, Zára) sorra nyitják meg kapuikat Károly Róbertnek, hiszen számukra egy békés, tisztázott viszonyokat teremtő, saját kereskedelmüket pártoló magyar uralom bizonyosan jobban megfelelt volna. (Ez természetesen vonatkozik a bárói uralom alatt levő, erősen megsarcolt városokra is.) Így Velence Károly Róbertet értelemszerűen még a városok közelében sem akarta tudni, kerülni akarta a fegyveres összetűzést, és a magyar sereg várható katonai erejével szemben elsősorban diplomáciai fegyvereket kívánt állítani, természetesen nem elhanyagolva a katonai előkészületeket sem.

A velencei tanács március 28-án három biztost nevezett ki Dalmáciába, akiknek számos feladata volt: az ottaniak buzdítása Velence uralmának biztosítására, megtudni a városok és bárók szándékait (a fentiek alapján minderre komoly szükség lehetett – ráadásul e két motívum állandóan visszatérő elem a parancslevelekben), egy koalíció lehetőség szerinti létrehozása a király ellen a főurak között, ha nem lenne köztük egyetértés; lényegében tehát a védekezés megszervezése, a terület biztosítása, illetve újabb hírek szerzése a király esetleges indulásáról, érkezéséről.⁷ Csak ismételni tudjuk: mindezen forrásos utalások rávilágítanak, hogy Velence komolyan vette a magyar támadás lehetőségét, illetve, hogy a támadásnak lett volna esélye, mert a velencei uralom korántsem lehetett olyan stabil, mint azt a városállam szerette volna.

⁷ Wenzel, Dipl. eml. I. 382–383.; Ljub. II. 64–65.; Anjou-oklt. XXIV. 182. szám.

Mert Károly Róbert valóban el kívánt indulni Dalmáciába, s ezt a velencei direkt adatokon túl magyar okleveles utalás is támogatja. Március 28-i oklevelében a király a László zágrábi püspök és népei közötti státusperben az oklevelek bemutatását azon napra halasztotta el, mikor ő Horvátország felé tartva Zágrábba ér.⁸

Bizonyos, hogy a király csak a (mégoly fontos) per miatt nem ment volna el Zágrábba – az utalás a hadjárat tervével függ össze (az ügyben egyébként az uralkodó május elején különös királyi embert nevezett ki,⁹ s a perben nem is Károly Róbert ítélkezett végül, hanem a királyi különös jelenlét bíróságának kijelölt előkelői).¹⁰ Zágráb után az út a tengerpart felé tart, ha úgy vesszük, egyenesen a Frangepánok területe felé. Károly Róbert tehát még március végén is készült Dalmáciába – egyelőre még nem befolyásolva ezügyben a tatár kérdéssel.

A tanács március 29-i levelében meghagyta a biztosoknak, hogy induljanak Dalmáciába.¹¹ Velence emellett beindította a tenger mellék katonai megerősítését is: április 10-i határozatával két gyalogos bandériumot küldött Nona védelmére.¹²

Április 19-én a nonai *comes* újabb utasítást kapott arra, hogy szerezzen híreket a bárók szándékáról és a király érkezéséről. Ugyanezen napon Zára és Arbe *comese* is megkapta e feladatot, utóbbinak konkrétan a Frangepánoktól kellett hírt szereznie. Úgy tűnik, Velence a Nona, Zára és Arbe élén álló megbízottjaira alapozott leginkább: legutóbbi okát már említettük, míg Nona és Zára két kulcsfontosságú város volt, a partvidék – úgymond – „törzsterületének” kapui. Ugyanezen napi forrás említi még, hogy a záraiak a *comes* ellenkezése ellenére Duymtól gályát akartak vásárolni. Ennek megakadályozásával Velence az arbei *comest* bízta meg, mondván, nehogy a gálya azok kezére jusson, akik árthatnának Velencének, ha szembefordulnának. Ez is utal arra, hogy Velence gyanakodva tekintett Duymra, a polgárookra, illetve arra is rávilágít, hogy a dalmát városok polgárai és a följük helyezett velencei megbízottak között nem lehetett túl harmonikus a viszony.

Szintén április 19-i forrás szerint a biztosok már Dalmáciában voltak, és tárgyalásokat folytattak Nonában és Zárában. Jelentésük szerint (a biztosok jelentései egyébként mindvégig a velencei tanács határozataiban maradtak meg említés vagy tartalmi átírás szintjén) Károly Róbertet a felesége és kisebb fia is elkíséri Dalmáciába – ez a hír a király teljes hódoltató szándékáról, diadalmas bevonulást dédelgető terveiről árulkodhat. A tanács elrendelte, hogy a zenggi *consul* és az ot-

⁸ T. Smičiklas: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae*. X. Zagrabiae, 1912. (a továbbiakban: Sm.) 533.; Anjou-oklt. XXIV. 181. szám. (Df. 283 555.)

⁹ Sm. X. 562.; Anjou-oklt. XXIV. 272. szám. (Df. 283 555.)

¹⁰ Sm. X. 562–568.; Anjou-oklt. XXIV. 414. szám. (Df. 283 555.)

¹¹ Ljub. II. 65.; Anjou-oklt. XXIV. 192. szám.

¹² Ljub. II. 66.; Anjou-oklt. XXIV. 223. szám.

tani kereskedők küldjenek követet Magyarországra hírekért. Velence tehát nem elégedett meg a Frangepánoktól érkező hírekkel, emellett a kereskedők révén lényegében kémkedni akart, sőt a tanács megírta a Károly Róbert udvarában levő velenceieknek is, hogy szerezzenek híreket és futárral küldjenek jelentést arról, a király „miért jön és kiknek a kívánságára”.¹³ Ez felveti azt a gyanút, hogy Velence attól tartott: a királyt egyenesen hívják, nem is csak magától jön. Erre ugyan a forrásanyag nem ad választ, mindenesetre nem lehetetlen, hogy egy vagy több dalmát város kérte valami módon a királyt a velencei vagy bárói uralom felszámolására.

Velencének ekkor (és mint látni fogjuk, még sokáig) nem voltak pontos információi arról, hogy Károly Róbert meddig akar eljutni, milyen céllal jön, mekkora sereggel, ki támogatja – s egyáltalán, elindul-e, ha igen, mikor, illetve miért nem indul már. E bizonytalanságot Velence vélhetően nehezen viselte, hiszen a tavasz utolsó hónapjához közeledve egyre inkább várhatták a király érkezését.

Május 13-án a tanács összesen tíz gályát rendelt a biztosok részére Dalmácia védelmére, abban az esetben, ha jön Károly Róbert.¹⁴ Május 20-i tanácsi határozatból tudjuk, hogy a biztosok május 13-án tárgyalásokat folytattak a Kurjakovicsokkal, vagyis a néhai Curiachus fiaival: Budisláv, Pál és Gergely *comes*ekkel, akik a Kurjakovicsok, a Frangepánok és Nelipics közötti Károly Róbert-ellenes szövetséget vetették fel, úgy véelve, ha ez létrejön, a király nem indul el. Ezügyben a biztosok követeket küldtek az említett bárókhoz, a velencei tanács pedig úgy határozott, hogy ha a szövetség létrejön, katonai segítséget ad. A levél megemlíti, hogy a Magyarországra küldöttek hírei szerint Károly Róbert egyelőre nem készül indulni, bár azt is leírja, nem lehet tudni, milyen hirtelen indul el vagy érkezik meg. A tanács azt is elrendelte, hogy ha a Frangepánok nem vesznek részt a koalícióban, a biztosok akkor is tudakolózzanak a többi főúrnál.¹⁵

Érdekes, hogy a főurak Károly Róbert-ellenes szövetségének tervéről szóló tanácskozása időpontja, május 13., beleesik a még említendő, május 8–15. között sűrűsödő időintervallumba, ami a hadikészültség kezdetére utalhat Magyarországon.¹⁶ Lehetséges, hogy a bárók úgy vélték (bármilyen gyors forrásból is lehetett értesülésük a magyar hadiállapot beállításáról), hogy ez mindenképpen a tengeremlékre irányuló hadi alakulást jelent – ez megmagyarázná a főúri szövetség ötletét is.

¹³ Az április 19-i forrásokat l. Wenzel, Dipl. eml. I. 384–385.; Ljub. 66–68.; Anjou-oklt. XXIV. 235. és 236. szám.

¹⁴ Wenzel, Dipl. eml. I. 386–387.; Ljub. II. 69–70.; Anjou-oklt. XXIV. 307. szám.

¹⁵ Wenzel, Dipl. eml. I. 387–392.; Ljub. II. 71–74.; Anjou-oklt. XXIV. 323. szám.

¹⁶ A királyi had következő feloszlásának 15. vagy 22. napjára történő perhasztlásokra l. Anjou-oklt. XXIV. 289., 291., 292., 299. és 311. szám. (Dl. 3285., Dl. 51 118., Dl. 76 610., Dl. 3286., Dl. 3309.)

A következő adat június 1-jei velencei tanácsi határozat: ekkor értesültek, miszerint Nelipics követe nem ment el a biztosokhoz, illetve hogy maguk a biztosok indultak a Frangepánokhoz, hogy megkérdezzék, mit tudnak a magyar király jöveteléről. A bárók Károly Róbert-ellenes szövetsége tehát – úgy tűnik – már ekkor hamvába holt. A Frangepánok eleve bizonytalan pontnak számítottak; Kurjakovics Gergely *comes*-nek a szövetségért elvárt túlzott követeléséről a biztosok szólnak; Nelipics nem is adott visszajelzést; Subics Mladen neve pedig fel sem merült a szövetségben. A bárók között nehéz lett volna koalíciót létrehozni Károly Róbert ellen – de úgy tűnik, Velencéért sem. A helyzet súlyosságát mi sem mutatja jobban, hogy maguk a biztosok kérték ekkor: hadd térjenek vissza Velencébe, mert dalmáciai tartózkodásuk eredménytelen és a Velence uralma iránti tisztelet fogyatkozik.¹⁷

Talán ez lett volna a legalkalmasabb konstelláció a magyar sereg megindulására (kivéve, ha a támadás hatására mégis összeáll a bárói szövetség), de Károly Róbert vagy kevéssé volt jól értesült dalmát ügyekben, vagy pedig ekkorra – s mint látni fogjuk, ez a valószínűbb – a dalmát hadjárat mellé már a tatárok kérdése került.

Velence természetesen nem engedte a biztosok visszatérését, utasította őket, hogy továbbra is járjanak el, és ezen túl kijelölt három követet, akik Szerbia királyának követeivel tudnak majd tanácskozni.¹⁸ Velence és Szerbia, mint Magyarország ellenlábasai láthatólag egymásra találtak.

Dusán István szerb király egy június 8. előtt kelt levelében barátságáról biztosította Velencét és arra hivatkozva, hogy az országával szomszédos területeken számos ellensége van (itt bizonynyal Magyarországra és Boszniára történik utalás: a szerb uralkodó talán attól tarthatott, hogy egy Dalmácia elleni magyar támadás esetleg összekapcsolódhat egy Szerbia-ellenes hadművelettel, esetlegesen bosnyák hadierővel kiegészítve, tekintve a jó magyar-bosnyák viszonyt), mindezért kérte annak lehetőségét, hogy szükség esetén Velencébe menekülhessen. Emellett kölcsönös hadi-kereskedelmi szövetséget javasolt Velencének,¹⁹ amit a tanács június 8-i levelében akceptált, a szerb uralkodót pedig a város polgárává fogadta, hozzájárulva, hogy veszély esetén Velencébe menjen gyermekeivel és kincstárával.²⁰ Dusán István velencei polgárrá fogadását a dózse június 12-i privilégiuma megerősítette.²¹

¹⁷ Minderre l. Wenzel, Dipl. eml. I. 392–393.; Ljub. II. 74–75.; Anjou-oklt. XXIV. 355. szám.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Wenzel, Dipl. eml. I. 394–395.; Ljub. II. 75–76.; Anjou-oklt. XXIV. 364. szám.

²⁰ Wenzel, Dipl. eml. I. 396–397.; Ljub. II. 76–77.; Anjou-oklt. XXIV. 366. szám.

²¹ Wenzel, Dipl. eml. I. 399–400.; Ljub. II. 78–79.; Anjou-oklt. XXIV. 379. szám.

A tanács június 10-i levele szerint a biztosok május 30-án azt jelentették: tárgyaltak a Frangepánokkal, és eszerint a magyar király nem megy abban az évben Dalmáciába. Ugyanezen levél azonban arról is szól, hogy a biztosok június 5-én úgy értesültek Kurjakovics Gergely *comestől*, hogy a király mégis elindul. Ennek alapijául magának a királynak a Gergely *comes*hez küldött levele szolgált, mondja a forrás, illetve azok hírei, akik folyamatosan a király környezetében tartózkodnak.²²

A királyi oklevélről más információnk nincs, nem tudni, hogy részletesen mit tartalmazott, illetve azt sem, hogy a király miért éppen Gergely *comes*nek írt. Mindenesetre a két ellentmondó információt talán úgy lehet értelmezni, hogy a király elsődleges célja ekkor már nem a dalmát hadjárat volt, de talán még nem tett le róla véglegesen, és annak megfelelő módját próbálta még ekkor is megtalálni a tatárokkal terhelt helyzetben.

A velencei tanács június 12-i levelében ellenben már egyértelműen az szerepel, hogy a király testi gyengesége és a tatárok Magyarország elleni támadása miatt (*propter sui corporis infirmitatem et propter invasionem quam fecerunt Tartari versus partes suas*) azévből semmiképpen sem megy Dalmáciába.²³ Furcsa, hogy Velence viszonylag későn értesült a tatárokról, holott igen sok módon próbált híreket beszerezni Károly Róbert szándékairól, ráadásul – mint erre már utaltunk és még ki is térünk – a tatárok már május eleje óta biztosan befolyásolták a király terveit. Noha a tatárok Magyarország elleni támadása bizonyosan nem volt olyan erejű, mint a Lengyelország elleni akcióik, Károly Róbert óvatos maradt, és ezért határozott úgy, hogy az ország biztonsága érdekében nem kezdi el a dalmát hadjáratot. A tatár támadás időpontját nem ismerjük és a június 12-i forrás sem szól róla pontosan. Az említett adatok, összefüggések azonban arra utalnak, hogy ez nagyjából áprilisban, legkésőbb május legelején, a hadiállapot beállása előtt történhetett.

Mindenesetre Velence ezen magyarországi hírek ellenére sem hívta vissza a biztosokat, sőt június 17-én a tanács engedélyezte az eddig hallgató, de úgy tűnik, Velence felé tendáló Nelipicsnek, hogy fegyvereket vigyen Velencéből Dalmáciába.²⁴

Ezután egy hónapig nincs vonatkozó hír, a dözse július 17-én azonban írt az arbei *comes*nek, miszerint leveleket kapott a zenggi *consultól* és a zárai *comestől*, s ezek biztos híreket tartalmaztak a király érkezéséről. Ezért a dözse utasította a *comest*, hogy álljon készenlétben és folyamatosan szerezzen híreket ezügyben.²⁵

²² Wenzel, Dipl. eml. I. 397–398.; Ljub. II. 77–78.; Anjou-oklt. XXIV. 369. szám.

²³ Wenzel, Dipl. eml. I. 400.; Ljub. II. 79.; Anjou-oklt. XXIV. 380. szám.

²⁴ Wenzel, Dipl. eml. I. 401.; Ljub. II. 80.; Anjou-oklt. XXIV. 394. szám.

²⁵ Wenzel, Dipl. eml. I. 401.; Ljub. II. 82.; Anjou-oklt. XXIV. 449. szám.

Nem tudni, pontosan mik lehettek ezek a „biztos hírek”, mindenesetre, hogy maga a dózse írt ezügyben, mutatja, Velence továbbra sem vette félvállról a kérdést – bár valószínűleg ekkor már csak vaklármáról lehetett szó. Mindenesetre a tanács augusztus 3-án és 12-én a biztosokat arra utasította, hogy ha olyan híreik lennének, miszerint jön Károly Róbert, tegyék dolgukat, miként eddig is, kiemelve a horvát bárók közötti egyetértés elérését (értelemszerűen a magyar király ellenében).²⁶ A továbbiakban azonban egyáltalán nincs szó Károly Róbert érkezéséről, és az említett intézkedés is már talán inkább a távolabbi jövőnek szólt: a magyar király a dalmát hadjáratról 1340-ben ekkorra már végleg letett.²⁷

Végigtekintettük a vonatkozó velencei forrásokat, azok híreit. Immár a király eredendő szándékát befolyásoló és megváltoztató eseményeket kell összefoglalnunk, valószínűsíteniünk.

Említettük, hogy a magyar okleveles anyagban május első felében sűrűsödő, bizonyos pereket a királyi hadoszólás 15. vagy 22. napjára, azaz már 1341-re használt oklevelek mutathatják, hogy hadikészültség állt be május első napjaiban. A perhasznált oklevelekben nem esik szó Dalmáciáról, ellenben más cél tűnik fel: egy május 8. előtti (és május 8-i forrásban tartalmilag átírt) oklevél szerint peres személyek (miként az uralkodónak mondták) [Drugeth] Vilmos nádorral fog-nak útra kelni Ruténiába az ország hadjáratában (...*in quadam expeditione regni ... in Ruteniam unacum Wyllermo palatino profecturos fore...*).²⁸

Ez az adat igen fontos, mert véleményünk szerint a Lengyelország és a tatárok, az Arany Horda²⁹ közötti konfliktusok irányába viszi a kérdést. A nádor útjának említése nézetünk szerint azt a katonai célt szolgálta volna, hogy magyar sereg fegyverrel meginduljon és oldalcsapást mérjen a Lengyelországgal viaskodó és

²⁶ Wenzel, Dipl. eml. I. 402., 403.; Ljub. II. 83–84.; Anjou-oklt. XXIV. 476. és 483. szám.

²⁷ A hadjárat tervét és a velencei lépéseket röviden említi Dobos Ferenc: Az Ádria uralmának kérdése a XIV.-ik században. Kolozsvár, 1905. 34. Kissé részletesebben: Domanovszky Sándor–Vértesy Jenő: Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen. Századok, 1900. 786.

²⁸ Anjoukori okmánytár. IV. Szerk.: Nagy Imre. Budapest, 1884. 26. (Dl. 3309.); Anjou-oklt. XXIV. 286. szám. A hadbaszállást tényét elfogadja Wertner Mór (Magyar hadjáratok a XIV. században. Századok, 1905. 436.), de nem tud abban dönteni, ki ellen irányulhatott.

²⁹ Az Arany Hordára I. pl. Bertold Spuler: Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223–1502. Leipzig, 1943. (a továbbiakban: Spuler, 1943.); Vásáry István: Az Arany Horda. Budapest, 1986.

Magyarországra is betört tatárookra.³⁰ E feladatot elvben akár a teljes magyar haderő is végezhetné volna (a források a királyi hadat említik a hadosztlások révén, illetve a mondott oklevél is az ország hadjáratáról beszél), de valószínű, hogy nem került sor 1340-ben a királyság teljes haderejének összevonására e feladathoz. Így az ország seregén itt a nádori honorkontingenst kell érteni (Drugeth Vilmos, akit az oklevél mintegy a hadjárat vezetőjeként emít, számos, a tatár és lengyel területekhez közeli megye ispánja és vár ura volt). A (valószínűleg már ekkor gyengélkedő) király pedig személyesen nem is vett volna részt a vállalkozásban, a hadvezetésének feladatát eleve a nádor, a hadmozgások végrehajtását pedig honorkontingense kapta.³¹

Mivel a zágrábi püspök mondott perének a királytól való elkerülése is szinte egybeesik az említett perhasztások kezdeteivel, úgy tűnik, május elejére a király hátrébb sorolta az addig még elsődleges dalmáciai hadjáratot, illetve lemondott a személyes részvételről ebben is. A király ekkor már elsősorban Magyarország védelmére gondolt a tatár támadás miatt. Velence azonban, mint láttuk, aktív diplomáciai működése ellenére sem értesült még egy hónapig arról, hogy a magyar külpolitika látókörébe elsősorban a tatár kérdés került. Ennek oka az lehetett, hogy a dalmáciai hadjárat sem került ki még májusban véglegesen a tervekből, talán inkább a megvalósítás formája képezhetett kérdést, vagyis az a probléma, hogy megosztható-e a magyar haderő két ilyen feladat között? A mérlegelést bizonytalannal befolyásolta, hogy a tatárok további, már komolyabb betörése nem volt kizárható, nem is szólva a magyarságban meglevő, már évszázados tatár félelemről. Ebben a kontextusban egy halicsi magyar igény ekkori megvalósítása nem volt realizálható, sőt mindezek a dalmát kérdést is ekkorra már mindenképpen háttérbe tolhatták – ám hogy a dalmáciai terv sem lehetett véglegesen lezárva májusban, arra a velencei források szolgálnak bizonyossággal, amelyek még a nyár folyamán is a király jövetelét emlegetik.

³⁰ Felvethető lenne, hogy a magyar hadmozgásnak – a Lengyelország melletti kiálláson és a tatár támadás viszonzásán túl – esetleges célja lett volna az 1340 tavaszán megüresedő halicsi trón megszerzése, amelyre végül a tatárok ellen visszacsapó lengyelek tettek a kezüket (Halicsra l. Font Márta szócikkét, in: *Korai Magyar Történeti Lexikon* (IX–XIV. század). Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest, 1994. 252.) A halicsi magyar harcokra, esetleg a lengyelek halicsi megtámogatására, netán a lengyelektől érkező konkrét segítségkérésre nem találtunk semmilyen adatot, így ennek híján a magyar célkitűzést a tatárok elleni védekezésben (legfeljebb visszavágásban) keressük, hiszen a tatárok Magyarország elleni támadásáról biztos velencei forrás szól.

³¹ Az ország haderejének összetételére és alkalmazására legújabban l. Engel Pál: *Adatok az Anjou-kori magyar hadseregről*. In: *Analecta Mediaevalia. Tanulmányok a középkorról*. I. Szerk.: Neumann Tibor. Budapest, 2001. 73–82.

A dalmát hadjárat 1340 júliusára kerülhetett véglegesen elvetésre: ekkorra vált eldöntötté, hogy nem hatol be magyar haderő azévben a tengermellékre. Ennek oka részben a velenceiek diplomáciai szervezkedése volt (az uralkodó mégiscsak tarthatott attól is, hogy a magyar támadás hatására végül összeáll a horvát urak koalíciója), emellett a király betegsége, de legfőképpen a tatárok lengyelekkel meglévő és Magyarországot is érintő konfliktusa. Károly Róbert nem akarta komolyabb védelem nélkül hagyni Magyarországot a tatárok miatt. Úgy vélhette, az erőket nem oszthatja meg, így bár a hadiállapot létrejött, de ez nem Dalmáciával lehetett kapcsolatos, nem is Halics megszerzésével (vagy a lengyelek megsegítésével), hanem a tatárokkal.

A késlekedés, tanácskozás e kérdésben persze hatott a tatárok elleni esetleges hadjáratra is. A nádori honorsergő bizonyosan nem indult el – így magyar haderő nem kelt útra a tatárok ellen (avagy Halicsért, vagy a lengyelek mellett) 1340-ben, erről ismereteink szerint egy oklevél vagy narratív forrás sem szól.³² Valószínű, hogy Magyarország végül egyáltalán nem kezdeményezett semmilyen támadó hadi lépést, inkább „beállt” egy esetleges újabb tatár támadás elleni védekezésre, a tatár-lengyel konfliktusba nem avatkozott be aktívan, s erre nem is volt igazán szükség, mert a lengyelek igen sikeres ellentámadást hajtottak végre (1340 nyarán) a közös tatár-orosz hadak ellen.³³

Károly Róbert tehát (szokásához híven) óvatos politikusként cselekedett, pedig a tatárok elleni támadáshoz még a spirituális támogatottság is rendelkezésre állt – mégpedig a legilletékesebb helyről. XII. Benedek pápa augusztus 1-jén kelt leveleiben Kázmér lengyel királyt, valamint a lengyel főpapokat keresztes háborúra jogosította fel, megengedve, hogy katonákat toborozzanak és ruházzanak fel a kereszt jelével – nem csupán Lengyelországban, hanem Csehországban és Magyarországon is, és e keresztesek a tatárok elleni harcaikért bizonyos bűnbocsánatban részesüljenek.³⁴ A pápát egyébként igen élénken foglalkoztatta a pogány ta-

³² A mérvadó lengyel szakirodalom az expanzív lengyel állam és a tatárok közötti ellentétek forrását Halics birtoklásának kérdésében jelöli meg, Halics hódoltatását III. (Nagy) Kázmérnak tulajdonítja és nem szól magyar segítségről, részvétről (a magyarok részéről tehát csak beleegyezést, elvi támogatást kell értenünk). L. pl. T. Manteuffel (red.): *Historia Polski*. I. Warszawa, 1958. 450.; J. Wyrozumski: *Kazimierz Wielki*. Kraków, 1982. 79.; R. Grodecki–S. Zachorowski–J. Dąbrowski: *Dzieje Polski średniowiecznej*. I. Kraków, 1995. (reprint) 42. (A lengyel nyelvű szakirodalom tolmácsolásáért Bagi Dániel barátomnak tartozom köszönettel.) Nem említenek magyarokat a lengyelek tatárok és oroszok elleni 1340. évi sikereit tárgyaló narratív források – így a *Kronika Jana z Czarnkowa* és a *Rocznik Traski* (in: *Monumenta Poloniae Historica*. II. Ed. A. Bielowski. Lwów, 1872. [a továbbiakban: MPH II.] – sem. Elfogadja viszont a nádor által vezetett magyar sereg lengyelek melletti hadbaszállását (konkrét adat nélkül) Pór Antal: *Magyar-ruhén érintkezések a XIV-ik században*. Századok, 1904. 947–948.

³³ MPH II. 860–861. (*Rocznik Traski*); MPH II. 620–622. (*Kronika Jana z Czarnkowa*)

³⁴ Augustinus Theiner: *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. I. Romae, 1859. (a továbbiakban: Theiner I.) 637–638.; Anjou-oklt. XXIV. 471. és 472. szám.

tároknek a római rítusú kereszténység határvidékén levő Lengyelországra – és részben Magyarországra – gyakorolt veszélye: augusztus 17-én kelt három levele szerint a pápa fogadta a tatárok három, keresztény követét (közülük az egyik a ferences, magyarországi Illés³⁵ volt), emellett Özbeg tatár kánt, feleségét: Taydolut és fiukat: Tinibeg herceget kérte a keresztények iránti kegyességre, valamint kifejezte abbéli óhaját, hogy nevezettek vegyék fel a keresztiséget, a kánnak pedig külön kifejtette: értesült arról, hogy viszályok és háborúk szoktak kitörni a kán birodalma, valamint Lengyelország és Magyarország határvidékein, és kérte a kánt, álljon el ezen országok megtámadásától.³⁶ Emellett augusztus 26-án kelt levelében intette VI. Fülöp francia és III. Edward angol királyt, hogy hagyjanak fel egymás elleni harcaikkal, mert a keresztény hit ellenségei hallottak ezekről, és felbátorodtak, hogy alkalmas időben megtámadják és elnyomják a keresztényeket, így a törökök a Bizánci Birodalmat, a tatárok pedig Magyarországot és Lengyelországot.³⁷

Károly Róbert³⁸ tehát a védekezést választotta, hiszen egy újabb, nagy erejű tatár támadás esetén a teljes magyar haderő mozgósítható lett volna, a hadikészültség érvényben volt egész évben. Ilyen újabb támadásról azonban nincs adat 1340-ből. A nádori honorkontingens bizonyonnyal készenléti állapotban lehetett, bár 1340-ben nem érte több támadás hazánkat – miként a magyar haderő sem támadott külhoni területet.

³⁵ Személyére, ill. a követségre l. Kropf Lajos: Uzbégh tatár khán egy követsége a magyar udvarnál. Századok, 1899. 52.; Spuler, 1943. 238–239.; Tardy Lajos: A tatárországi rabszolga-kereskedelem és a magyarok a XIII–XIV. században. Budapest, 1980. 57–58.

³⁶ Több kiadásuk közül l. pl. Theiner I. 638–640.; Anjou-oklt. XXIV. 490–492. szám. A pápa menlevelet is kibocsátott a követeknek, l. Anjou-oklt. XXIV. 496. szám.

³⁷ Anjou-oklt. XXIV. 509. szám.

³⁸ Az oklevelekből összeállítható itineráriumok szerint a király augusztusig Visegrádon, illetve Ipolydamásdon időzött, majd augusztusban indult Észak-Magyarországra, az egykori zólyomi erdőispánság területéből nemrég megalakult megyék jogi- és birtokviszonyainak feltérképezésére (miként erről számos zólyomi, lipthói és turóci vonatkozású oklevél tanúskodik), e részen egészen novemberig tartózkodott, majd november második felében volt újra Visegrádon. Jan. 9. (Df. 252 694.) – máj. 2. (Dl. 40 829.) (Anjou-oklt. XXIV. 15. és 273. szám): Visegrád; máj. 12. (Df. 233 326.) – máj. 31. (Df. 249 578.) (Anjou-oklt. XXIV. 305. és 344. szám.): Ipolydamásd; jún. 4. (Df. 252 750.) – aug. 21. (Df. 283 555.) (Anjou-oklt. XXIV. 358. és 499. szám): Visegrád; aug. 27. (Df. 283 555.) – nov. 14. (Df. 271 483.) (Anjou-oklt. XXIV. 513. és 660. szám.): Zólyom megye, illetve Zólyomlipcse; nov. 20. (Dl. 87 216.) (Anjou-oklt. XXIV. 676.): Ipolydamásd; nov. 26-tól (Dl. 76 622.) (Anjou-oklt. XXIV. 686.): Visegrád. Látható, hogy az uralkodó huzamosabb időt töltött (talán betegeskedése miatt) Ipolydamásdon, másodsorra pedig a hosszabb zólyomi tartózkodás fáradalmait pihenhette ki novemberben a Visegrádhoz közeli településen. A nádor 1340-ben pedig a Buda-Visegrád-Nagymaros háromszögben bocsátott ki okleveleket. Pl. Buda: jan. 22., szept. 22.; Visegrád: márc. 8., jún. 18.; Nagymaros: szept. 11. (Dl. 73 646., Dl. 67 600., Dl. 3283., Dl. 87 106., Dl. 76 613.; Anjou-oklt. XXIV. 47., 556., 128., 396. és 532. szám.)

A tatár kérdés mindezen túl megakadályozta a dalmát hadjárat megtartását is. Pedig erre lett volna lehetőség, Velence ottani helyzete korántsem volt stabil, ám egy ekkora feladathoz valóban tisztázott külpolitikai helyzetre lett volna szükség. Károly Róbert a sok bizonytalan tényező miatt inkább nem kockáztatott, ezzel a dalmát kérdés fiára, Lajos királyra maradt.³⁹

---

³⁹ Magyarország és az érintett területek Anjou-kori külpolitikai kapcsolataira általában l. Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. passim.

FERENC PITI

„....de adventu regis Hungarie”

(On King Charles Robert's planned campaign to Dalmatia on the
evidence of the documents of the year 1340)

The author demonstrates on the basis of the documents of the year 1340 that the so planned campaign of King Charles Robert to Dalmacia was foreclosed by the attack of the Tartars against Hungary in the same year.

Egy bencés főpapi karrier: Szigfrid apát életútja (1300-as évek eleje–1365)

Szigfrid apát a 14. század, de talán az egész magyar középkor legtekintélyesebb egyházi személyiségei közé tartozott. Széplakon kezdte főpapi pályafutását, majd 1330-ban került a garamszentbenedeki apátság élére, 1355-től 1365-ig pedig a pannonthalmi monostor elöljárója volt. Személyével kapcsolatban egy érdekesnek mondható főpapi karrier felvázolására teszek kísérletet jelen tanulmányomban.

A magyar középkor bencés apátjainak életútját vizsgálva, nem tűnik különösebben kirívónak Szigfrid pályafutása. Nem egy olyan bencés főpappal találkozunk ugyanis, aki egymást követően több bencés monostor apáti tisztét is betöltötte. Az alábbi összefoglalást csak olyan apátokra terjesztem ki, akik főpapi pályafutásuk alatt a pannonthalmi apáti tisztet is betöltötték. A főpapi karrier szempontjából több csoport is kialakítható: az adott pannonthalmi apát 1. korábban valamely más bencés monostor apátja volt, 2. Pannonthalma után világi főpapi – püspöki, érseki – tisztséget töltött be, 3. korábban más rend – domonkos, ciszterci – tagja volt.¹ Az alábbiakban – az egyházi személyiségek csoportosítása során – az egyes apátok neve után szereplő évszámok a pannonthalmi monostor élén eltöltött hivatali idejüket jelzik.

Az első csoportba tartozik a középkor talán legjelentősebb bencés apátja, Uros² (1207-1241/1242), aki korábban tihanyi apát volt, Favus³ (1252-1265), korábban pécsváradi apát, III. Miklós⁴ (1319-1333), korábban dombói apát és Czudar László⁵ (1365-1372), korábban szekszárdi apát. A második csoport tagjai kevesebben vannak: Mór⁶ (?-1036) pannonthalmi apáti tisztségét követően pécsi püspök lett, II. Péter⁷ (1188-1190/91) pedig spalatói érsek. Az utolsó csoportba tartozó Hammer Vilmos⁸ (1333-1354) először domonkos, majd ciszterci rendi szerzetes volt, s végül belépett a bencés rendbe, aztán a pannonthalmi monostor-

¹ A kommandátori rendszer időszaka a jelen vizsgálat szempontjából nem mérvado, hiszen akkor egyszerű jövedelemforrásként használták a bencés monostorokat, nem annyira a bencés szellemiségnek megfelelő hivatástudat „jutalmául” nyerték el – jelen esetben – a pannonthalmi apáti tisztet, hanem más szolgálatok, érdemek jutalmául, és az esetek döntő többségében világi személyek.

² Erdélyi László–Sörös Pongrác: A pannonthalmi Szent Benedek rend története. I–XII/B. Bp. 1902–1916. (a továbbiakban: PRT) I. 121–134.

³ PRT II. 43–45.

⁴ Uo. 52–56.

⁵ Uo. 60–61.

⁶ PRT I. 113–115.

⁷ Uo. 120.

⁸ PRT II. 56–57.

ba, ahol perjeli tisztséget is betöltött még mielőtt a monostor apátja lett. Ebbe a csoportba sorolható – bár „határesetként” – Ulászló lengyel herceg⁹ is, aki már ugyan kormányzóként kerül a pannonhalmi monostor élére (1376-1380), de azért rendelkezik szerzetesi múlttal is, ugyanis először ciszterci volt, majd a dijoni Szent Remigius zárda bencés szerzetese lett.

Szigfrid apát a fenti felosztás első csoportjába tartozik, de esetében a főpapi karrier ranglétrájának több fokáról van tudomásunk, mint az előbb említett bencésekénél. A fentiekben felsorolt egyháziaknál – mint láttuk – pannonhalmi előjáróságuk előtt csak egy korábbi, bencés monostor élén betöltött hivatalukról van tudomásunk. Szigfrid esetében azonban két korábbi állomás is feltűnik: Széplak, majd Garamszentbenedek. Széplak egy magánkegyuraság alatt álló bencés monostor volt, Garamszentbenedek viszont királyi alapítású apátság lévén, nagyobb tekintélynek örvendett, ráadásul amikor Szigfrid irányította, - éppen neki köszönhetően – jelentősége tovább növekedett, neve a magyar bencés reformmozgalommal fonódott össze és híresült el. S végül Szigfrid a pannonhalmi apáti széket is „elnyerte”. A fent leírt csoportosítás első részében szereplő apátok is Pannonhalmán fejezték be pályafutásukat, de a ranglétrán való haladás egyikükénél sem mutatható ki úgy, mint Szigfridnél. A másik dolog, amely feltűnő az említett apát esetében, hogy pályafutása a bencés rend berkein belül indult, teljesedett ki és érte el tetőpontját.¹⁰

Mielőtt Szigfrid apáti tisztséghez jutott, valószínűleg a királyi kápolna tagjaként járult hozzá a királyság ügyeinek intézéséhez, mert a források tanúsága szerint még Nagy Lajos is káplánjának nevezte.¹¹ Tehát még bencés főpapi tisztségei előtti helyzetéről, pozíciójáról is van tudomásunk, azaz a karriertörténet legszó-
lépcsőfoka is ismeretes.

Szigfrid először 1327-ben, széplaki apátként tűnik fel az oklevelekben, s ilyen minőségében nem is találkozunk vele többször. Bár ez az egyetlen adat széplaki apátságáról, mégis sokatmondó és meghatározó az apát későbbi munkásságát illetően. Nemcsak főpapi karrierjének első állomását jelzi, hanem annak a reformmozgalomnak a kezdetét is, melynek később – garamszentbenedeki apátként – meghatározó személyisége lesz. 1327. október 18-án ugyanis a nyitrai káptalan több felvidéki apát kérésére átírja III. Honorius pápa 1225. évi bulláját, mely a

⁹ Uo. 62-65.

¹⁰ A tanulmány elején közölt összefoglalás 2. csoportjába tartozó egyháziak a szerzetesi egyház körrelékeiből „kilépve”, a világi egyházi szervezetben folytatták tovább főpapi karrierjüket.

¹¹ Pl. „Nos Lodovicus ... ad nostram personaliter accedens presentiam venerabilis et religiosus vir capellanus noster ...” PRT II. 57. és a 159. sz. oklevél 435-436., PRT XII/B. 100., Haiczl Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története. Bp. 1913. (a továbbiakban: Haiczl 1913.) 16.

bencés rendi káptalanok évenkénti megtartását szorgalmazza.¹² A pápai oklevél átírását szorgalmazók között szerepel Szigfrid, széplaki apát is. A század eleji rendtörténetírás bizonytalan a tekintetben, hogy ez a széplaki Szigfrid azonos-e a későbbi bencés reformer garamszentbenedeki Szigfrid apáttal.¹³ A munkásságára vonatkozó források ismeretében számomra nem kétséges, hogy a belső kezdeményezésű rendi reform bölcsőjénél jelen lévő széplaki apát és a későbbi bencés reformer ugyanaz a személy.

Szigfrid 1330-ban került a garamszentbenedeki apáti székre,¹⁴ hogy pontosan mikor, nem tudjuk, de Drugeth Miklós végrendeletének írásba foglalásakor, 1330. augusztus 9-én már János a széplaki apát, aki jelen volt az előbb említett jogi aktusnál.¹⁵

A garamszentbenedeki korszak bizonyult Szigfrid apát „legtermékenyebb” időszakának. Amellett, hogy ellátta apáti teendőit és monostora jogokban, javakban való gyarapodásán fáradozott, sokkal szembetűnőbb, illetve számottevőbb a bencés rend magyarországi állapotainak rendezése terén kifejtett munkája, valamint ettől független, más országos ügyek intézésével kapcsolatos diplomáciai szolgálata.

Az apát reformtevékenységével kapcsolatban rendelkezünk a legtöbb információval.¹⁶ XXII. János pápa 1332. június 22-én¹⁷ és június 27-én¹⁸ kelt okleveleiben, a magyar bencés apátok és perjelek egy csoportjának kezdeményezésére ismét elrendeli az évenkénti bencés káptalanok megtartását. Feltételezhető, hogy a kezdeményező apátok között Szigfrid is ott lehetett, hiszen személyes megbízást kap pannonthalmi apáttársával együtt, hogy 1333-ban együtt elnököljenek a rendi káptalanon.¹⁹ Nemcsak ez a pápai rendelkezés jelzi Szigfrid apát elismertségét az avignoni udvarban - ahol a 40-es évek táján majd többször is megfordul -, hanem az az 1332. július 5-én kelt pápai oklevél is, mely a nyitrai püspököt bízta meg a garamszentbenedeki apátság jogainak és javainak helyreállításával.²⁰

¹² Georgius Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I-XI. Budae 1829-1844. (a továbbiakban: Fejér) VIII/III. 86. sz. 249-250., Csóka J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra*. Bp. 1969. (a továbbiakban: Csóka 1969.) 549.

¹³ PRT XII/B. 100., 371.

¹⁴ PRT II. 57., PRT XII/B. 100.

¹⁵ Fejér VIII/III. 221. sz. 506-511.

¹⁶ A 14. századi bencés reformmozgalomról, és benne Szigfrid szerepéről legutóbb részletesen I.: Homonnai Sarolta: *A magyarországi bencések 14. századi reformtörekvései*. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. Tomus CX. (1999) 43-55.

¹⁷ PRT II. 105. sz. 370-371., Haiczl 1913. 15., 37.

¹⁸ Fejér VIII/III. 631-634.

¹⁹ PRT II. 15-16., Haiczl 1913. 15., 37., Csóka 1969. 549-550.

²⁰ Ferdinandus Knauz-Ludovicus Crescens Dedek: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I-III. Strigonii 1874-1924. (a továbbiakban: *Mon.Strig.*) III. 317. sz. 214-215.

A bencés egyetemes káptalanok megtartását szorgalmazó, következő pápai bulla rendeleteinek megvalósítása során tárul szemünk elé Szigfrid igazi érdeme: a hanyatló, fegyelmi és anyagi problémákkal küzdő magyarországi bencés monostorok felélesztése és megreformálása. Az 1336-ban, XII. Benedek pápa Summa Magistri bullájával – a Benedictinával - elinduló „nemzetközi” reformmozgalom sodrába próbálta terelni a hazai bencéseket – eredményesen.²¹ A Szigfrid apát által irányított magyarországi bencés reformmozgalomnak két iránya volt: egyrészt a káptalani gyűlések rendszeressé tétele, másrészt az idegen kézre került bencés monostoroknak a rend számára történő visszaszerzése.

Szigfrid apát szerepe a reform elsőként említett irányvonalában többszörösen dokumentálható. Az 1336. december 11-én kelt pápai oklevél²² a pannonthalmi, a bátai és a zalavári apátok mellet őt bízta meg, hogy keressen egy olyan helyet, ahol a következő rendi káptalant méltó képpen meg lehet tartani.²³ Az újra fellendülő reformmozgalom ébrentartását célozhatta Szigfrid következő lépése: két másik apáttársával együtt arra kéri Csanád esztergomi érseket, hogy a fent említett pápai levelet írja át. Ebben az 1338. június 29-én²⁴ kelt oklevélben Szigfrid már szentszéki vizitátornak neveztetik, tehát már hivatalosan is „vezére”, de legalábbis vezető személyisége a magyar reformmozgalomnak.

1342. június 2. és 6. között Visegrádon rendi káptalant tartottak a magyarországi bencések, melynek Vilmos pannonthalmi apát mellett Szigfrid garamszentbenedeki apát volt az elnöke.²⁵ Ennél a rendi káptalannál kapcsolódik be a magyar bencés reformmozgalom történetébe annak másik szála, az elidegenített bencés monostorok visszaszerzésére irányuló törekvés. Szigfrid apát neve ezzel is kapcsolatba hozható. A visegrádi káptalanon született oklevelek ugyanis arról tudósítanak, hogy Szigfrid apát illetéktelen bitorlóktól visszavette a rend számára

²¹ PRT II. 57., Haiczl 1913. 37. tévesen 1337-re datálja a Benedictinát, neki tulajdonítva a rend másodvirágzását, melyben Szigfridnek igen jelentős szerepe volt., Csóka 1969. 549., 552., 556-557., Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 237.

²² Fejér VIII/IV. 75. sz. 181-187., Haiczl 1913. 15. ismét tévesen datál, a fenti oklevél keltét 1335-re téve, a zalavári apátot nem említve., Csóka 1969. 550.

²³ PRT II. 38. nem említi a megbízott apátok között a garamszentbenedekit, holott az oklevél tartalmazza – I. az előző jegyzetet.

²⁴ Fejér VIII/IV. 160. sz. 337-338., PRT II. 124. sz. 390-393., Knauz Nándor: A Garam-melleti Szent Benedek-i apátság. I. Bp. 1890. (a továbbiakban: Knauz 1890.) 71.

²⁵ Fejér VIII/IV. 309. sz. 604-605., PRT II. 128. sz. 395-396. és 129. sz. 396-397., Knauz 1890. 71., PRT II. 38., Haiczl 1913. 15., Csóka 1969. 552. A rendi káptalanok megtartását is szorgalmazó IV. lateráni zsinat rendelkezései óta tk. ez az első magyarországi rendi káptalan, melynek megtartásáról nem csupán feltételezésekkel, hanem kétséget kizáró bizonyítékokkal rendelkezünk.

Mogyoród, Kolozsmonostor, Bulcs, Biszere és Béla monostorait. Kitartó munkájába és nem kevés energiájába kerülhetett az apátnak ez a művelet, mert XII. Benedek pápa már 1337. október 15-én felszólította az egri püspököt, hogy néhány, bitorlók kezén lévő monostort – a fent említetteket – szerezzen vissza a bencés rend számára, majd megbízható szerzetesekről gondoskodván reformálja is meg azokat.²⁶

1344. március 18-án kelt az a pápai oklevél, melyből utóljára értesülünk Szigfrid apát bencés reformokkal kapcsolatban kifejtett tevékenységéről. Ebben az oklevelében VI. Kelemen pápa elrendelte a bencés vezetőknek, hogy azoknak az apátságoknak a helyzetét, melyek nem működhetnek javaik és jogaik teljes birtokában, rendezni kell, különös tekintettel a tatárjárás óta pusztuló, több mint 40 monostorra, melyeknek minden birtoka és joga illetéktelen kezekben van.²⁷ „... ad apostolatus nostri *fide digna relatio* perduxit auditum, quod ...”, ez a megbízható jelentés tehát a pápa világos helyzetismeretének forrása, s feltehetően Szigfrid apát volt a „súgó”.²⁸ Annál is inkább gondolhatunk az ő személyére, mert az apát már személyes tapasztalatokkal rendelkezett az elidegenített monostorok visszaszerzése, és javaik rendezése terén, hiszen láttuk, hogy valamikor az 1340-es évek legelején siker koronázta ilyen irányú ténykedését. Talán ennek köszönhető, hogy mind Szigfrid, mind a pápa fellelkesülve ezen az eredményen, jónak látták a többi bencés vezető ösztönzését is javaslat, illetve az e nyomán született pápai rendelet formájában.²⁹ Sőt Csóka J. Lajos szerint Szigfrid apát 1344. március 15-én – azaz három nappal az imént említett pápai rendelkezés kiadás előtt – személyesen nyújtott be kérvényt VI. Kelemennek azt kérve tőle, hogy szólítsa fel a magyar püspöki kart a bencés monostorok helyzetének rendezésére, az apátságokat pedig a felmerülő költségek viselésére.³⁰

Azt, hogy Szigfrid apát igen megbecsült személyiség volt a pápai udvarban jelezte már a fentebb említett 1338-as átirat is, melyben már szentszéki vizitátor címmel rendelkezik a garamszentbenedeki apát, maga a kinevezés feltehetően korábban megtörtént. Az imént említett, 1344-es oklevél megszületésének körül-

---

²⁶ Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I-II. Romae 1859-1860. (a továbbiakban: Theiner) I. 928. sz. 618-619., PRT II. 124. sz. 390-393.

²⁷ PRT II. 130. sz. 397-398., Knauz 1890. 72., Csóka 1969. 589.

²⁸ Knauz 1890. 72., Csóka 1969. 589.

²⁹ Haiczl Kálmán művében arról ír, hogy Szigfrid apát pápai megbízás alapján 1346-ig öt bencés monostort állít helyre. Haiczl 1913. 19. Nem ismerjük e dátum forrását, de azt tudjuk, hogy az 1342. évi visegrádi káptalanon már a fent és Haiczl által is – korábban – említett monostorok visszaszerzése során felmerült költségek elosztásáról tárgyalnak.

³⁰ Csóka 1969. 552., 589. – a forrás említése nélkül.

ményei pedig feltételezik, hogy Szigfrid személyesen is járt Avignonban. Ám nem ez volt az első eset, hogy megfordult a legfőbb egyházi méltóság udvarában. 1340-ben egy személyes ügy vitte oda. Boleszláv bátai apát ugyanis többször igazságtalan vádakkal illette Szigfridet, többek között olyanokkal, hogy a garam-szentbenedeki apát a magyarországi bencések pénzét törvénytelen módon és igazságtalanul elherdálta. Az 1340. június 9-én Avignonban, Szigfrid apát szállásán kelt oklevélben, több magas rangú egyházi személyiség és két közjegyző jelenlétében Boleszláv apát visszavonta rágalmaikat.³¹

Mindezidáig Szigfrid apát egyházi reformer-tevékenységét mutattam be, melyhez óhatatlanul társult egyfajta egyházi diplomata szerep. E tevékeny személyiség azonban a világi diplomáciai szolgálatban is megállta a helyét. A 14. századig a magyar követek ugyanis elsősorban a főpapság soraiból kerültek ki.³² Nagy Lajos uralkodása alatt a királyi kápolna nemcsak a hazai főpapság „nevelő” intézményének bizonyult, hanem tagjaiból a király valóságos diplomáciai iskolát teremtett.³³

Szigfrid apátot korábban, a királyi kápolnában való működése, valamint a magyarországi bencések megreformálása során szerzett tapasztalatai kellő jogi és diplomáciai ismeretekkel vértették fel ahhoz, hogy alkalmasnak bizonyuljon és helyet kapjon az első nápolyi hadjárat diplomáciai hátterének megteremtésében. A testvére halálát megbosszulni akaró Nagy Lajos király haditervének előkészítésében Szigfrid apátnak jutott az a szerep, hogy az angol király elé tárja és vele megkedveltesse a megtorló katonai akció tervét.³⁴ Az apát maradéktalanul teljesítette a rábízott feladatot³⁵, mert III. Edward király 1346. március 18-án kelt okleve-

³¹ Anjou-kori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I-VII. Szerk.: Nagy Imre-Nagy Gyula. Bp. 1878-1920. IV. 26. sz. 33-35., Knauz 1890. 72., Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. A magyar királyság megalapításától a konstanzi zsinatig. Bp. 1901. (a továbbiakban: Fraknói 1901.) 165.

³² Néhány 12-13. századi adat: Fulbert kalocsai püspök ment követként 1129-ben a görög császárhoz, Bertalan pécsi püspök I. Jakab aragóniai királynál járt. Márki Sándor: Magyar utazók a középkorban. In: Földrajzi közlemények 1890. (a továbbiakban: Márki 1890.) 158.

³³ PRT II. 57., Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. 34-36.

³⁴ Márki 1890. 158., Pór Antal: Nagy Lajos. 1326-1382. Magyar Történeti Életrajzok. Bp. 1892. (a továbbiakban: Pór 1892.) 114., Fraknói 1901. 193-194., PRT XII/B. 100., Haiczl 1913. 16., Miskolczy István: Magyarország az Anjouk korában. Bp. 1923. 44., Miskolczy István: Nagy Lajos nápolyi hadjárata. In: Hadtörténeti Közlemények 1933. 47., Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet II. Bp. 1936. 185., Miskolczy István: Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar-nápolyi kapcsolatok. Bp. 1937. 97., Csóka 1969. 556., 589., Kristó Gyula: Az Anjou-kor háborúi. Bp. 1988. 109., Bertényi Iván: Nagy Lajos király. Bp. 1989. 73., Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Bp. 1990. 64.

³⁵ Nagy Lajos Szigfrid apáttal küldött segélykérő levelét nem ismerjük, csak az angol uralkodó válaszleveleiről van tudomásunk.

leiből³⁶ megtudjuk, hogy az angol uralkodó Szigfriddel együtt saját követét, Walter de Mora szerzetest is elküldte Magyarországra, hogy kedvező válaszát eljuttassa Lajos királyhoz. A Szigfrid által vezetett követség nyomát őrzi III. Edward pénzügyi kimutatásai között egy 1346. április 6-án kelt oklevél is, melyben 20 márka értékű ajándékról szóló bejegyzés szerepel. Ezt a „csekély” figyelmességet III. Edward Nagy Lajosnak szánta, hiszen Szigfrid apátnak adott tételként van nyilvántartva.³⁷

Szigfrid apát fenti követútjának második feléről több adattal is rendelkezünk az angol király követének, Walter de Mora szerzetesnek köszönhetően, aki pontos költségnyilvántartást vezetett küldetése során.³⁸ Ebből az útitárlából azonban sokkal több kiderül, mint ami egy pusztá elszámolásból adódna. Szigfrid apátot illetően megtudjuk, hogy Regensburgban a húsvétot követő hétfőn és kedden (április 17-18.), Bécsben három éjjel és két nappal át (április 23-25.) és Fehérváron (május 14.) a rá való várakozás hátráltatta az angol követséget. Hiú ábránd lenne biztos magyarázatot találni a „késlekedésekre”, csak feltételezhető, hogy Regensburgban az ünnep körüli teendők hátráltathattak egy egyházi személyt. Bécsben talán menlevélre kellett várakozniuk, hiszen az angol követ hazatérőben három napot várt Ausztria hercegének kíséretjére ugyanott. Szigfrid fehérvári megállója pedig talán az ottani, nagy jelentőségű társaskáptalannal magyarázható, melynek prépostja egyben a király alkancellárja is volt. A garamszentbenedeki apát Zágrábig kísérte Morát és társait, ott tartózkodott ugyanis Lajos király hadseregével, mely Zára felmentésére készült. A követség ide május 18. körül érkezett, ezen időpont után „nyoma vész” Szigfridnek, valószínűleg egy ideig a király táborában maradt.

Ezen útitárla ismeretében nagyjából megállapítható Szigfrid apát küldetésének időtartama is. III. Edward követsége, mely Szigfrid kíséretében érkezett Magyarországra 56 napot utazott, amíg Londonból Zágrábra ért. Valószínűleg gyorsabban is meg lehetett tenni ezt a távolságot, hiszen nem egyszer több napot is

---

³⁶ Az angol uralkodó két, egyező tartalmú levelet küldött az egyiket Nagy Lajos királynak, a másikat Erzsébet anyakirálynénak címezve. Fejér IX/1. 368-369., Rymer, T.: *Foedera, Litterae and Acta Publica*. London 1825. Vol. 3. pars 1. 75. és 76.

³⁷ „cuidam abbati de partibus Hungarie nuper venienti in nuncium domino regi de rege Hungarie” Fritz Trautz: *Die Reisen eines englischen Gesandten nach Ungarn im Jahre 1346*. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. 1952. (a továbbiakban: *MIÖG* 1952.) 360. 11. jegyzet.

³⁸ Mora szerzetes útitárlája megjelent: *MIÖG* 1952. 359-368., az útitárla feldolgozása: Homonnai Sarolta: „... eundo in nuncium regis versus regem Hungariae ...” Egy diplomáciai utazás és költségei 1346-ban. In: *Aetas* 1999/3. 34-56.

eltöltöttek egy-egy városban, nem beszélve arról, hogy Visegrádon 13 napot vártak Erzsébet királyné válaszára. A London-Visegrád távolság az említett számlában 36 nap volt, tehát kb. ennyi ideig kellett utaznia Szigfrid apátnak követútja első felében, hogy Nagy Lajos üzenetét eljuttassa az angol királyhoz. Szigfrid apát diplomáciai szolgálata tehát kb. 92 napot vett igénybe, s – tegyük hozzá – ez csak az útonlét időtartama. Ha hozzávesszük a III. Edward udvarában való tartózkodását, a magyar király kérésének mérlegelésére várakozván, 100 napot is meghaladóra, kb. 3,5 hónapra tehető Szigfrid küldetésének ideje. A fenti számítások alapján útját – Visegrádról kiindulva – legkésőbb 1346. február legelején meg kellett kezdenie.³⁹

S ezzel még mindig nem zárult le az apátnak sem garamszentbenedeki korszaka, sem országos fontosságú szolgálatainak száma – az apát életének ez a két fejezete tulajdonképpen fedi egymást, azaz garamszentbenedeki apátsága idejére esnek országos jelentőségű tevékenységei is.

A szepesi prépostság püspökséggé alakításának ügye körüli vizsgálatokban ismét felbukkan Szigfrid neve. A terv nem volt új keletű, már III. András király is pártfogolta a szepesi prépostság püspökséggé emelését olyannyira, hogy akkori prépostját, Jakabot (1284-1301) püspökké tette, és azon igyekezett, hogy maga a prépostság is ennek megfelelő egyházi közigazgatási egységgé váljon. Lodomér esztergomi érsek azonban nem támogatta ezt a tervet.⁴⁰ Jakab püspöksége valójában csak névleges volt, önálló egyházmegye nélkül, a „püspök-prépost” az esztergomi érsek fennhatósága alatt, tulajdonképpen annak helyetteseként működött. Mind III. András király, mind Lodomér esztergomi érsek többször szólította Jakab szepesi prépostot püspöknak okleveleiben (episcopus Scepusiensis, vicarius episcopus noster), ám VIII. Bonifác pápa csak a préposti titulussal illette.⁴¹

Közel ötven év múlva ismét éledezni kezdett a 13. század végén elhalt terv. Az előzmény az volt, hogy 1329-ben az egri püspök elvette a szepesi préposttól a tárcafüi esperességet, ennek kárpótlásául Nagy Lajos király a prépostsághoz csatolta Liptót, és azt szerette volna, hogy a két egyesített megye külön püspököt kapjon.⁴² A tárcafüi (tárcai) esperesség hovatartozása, az hogy kinek is az egyházi joghatósága alá tartozik nem problémamentes. Csanád egri püspök 1323. ok-

³⁹ A rendtörténetírás szerint Nagy Lajos már 1345-ben elküldte Szigfridet III. Edwardhoz követ-ségbe. PRT II. 57-58. Fraknói Vilmos szerint 1346. első napjaiban indult útnak a magyar követ. Fraknói 1901. 194.

⁴⁰ Pirhalla Márton: A szepesi prépostság vázlatos története a kezdetektől a püspökség felállításá-ig. Lőcse 1899. (a továbbiakban: Pirhalla 1899.) 27. és 29.

⁴¹ Elemér Mályusz-Julio Kristó: Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum. II. Commentarii 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Bp. 1988. 27-28.

⁴² Pirhalla 1899. 29-30., 47.

tóber 23-án kelt oklevele tájékoztat magának a tárcafői főesperességnek a létrejöttéről. Rykolf fia János az abaújházi területeken új irtásföldeket hozott létre és telepített be. Az egri püspök ezeket az új irtásföldeket kivette az abaújházi főesperesség hatásköréből – mivel az túl nagy kiterjedésű volt – és egy új főesperességet hozott létre, a tárcafőit.⁴³ Ugyanakkor Szepes megyében a főesperesi jogkört a szepesi káptalan prépostja látta el.⁴⁴ A tárcai esperesi kerület felett is a „főesperes”-prépost egyházi joghatósága érvényesült. Példa erre az 1323. szeptember 16-án kelt oklevél, melyben a szepesi prépost egy tárcai kerülethez tartozó egyház papjának beiktatásáról intézkedik.⁴⁵ A tárcafői főesperesség viszont – mint fentebb láttuk – az egri püspök fennhatósága alá tartozott. Ezen két egyházi terület érintkezéséből illetve átfedéséből adódhattak a konfliktusok az egri püspök és a szepesi prépost között, mely végül is felélesztette a szepesi püspökségalapítás III. András kori tervét.⁴⁶

Ezen elképzelés megvalósításán nemcsak Nagy Lajos király dolgozott. Lelkesen pártfogolta a szepesi káptalan püspökséggé emelését és Szepeshely püspöki székhellyé tételét János szepesi prépost is, aki 1323-tól töltötte be ezt a posztot. Ő már a pápa támogatását is igyekezett megnyerni ez ügyben akkor, amikor Avignonban járt VI. Kelemennél az András herceg meggyilkolását követő időszakban.⁴⁷ Nagy Lajos és János prépost kérésére a pápa 1348. április 16-i levelében a pécsi püspököt, a visegrádi Szent András monostor elöljáróját és nem utolsósorban Szigfrid garamszentbenedeki apátot kérte fel, hogy tartsanak vizsgálatot az összes illetékes egyházi bevonásával a szepesi püspökség létrehozásával kapcsolatban.⁴⁸ Szigfrid apát és munkatársai egy 1348. december 19-én kelt oklevélben mozgósítják a szepesi káptalan „püspöki-főesperesi” jogkörébe tartozó egyházakat, a szepesi ciszterci és a lehnici kartauzi kolostor elöljáróit, Csütörtökhely, Lőcse, Késmárk tiszteletre méltó férfijait és az esztergomi egyházmegye plébánosait a püspökséggé emelés feltételeinek vizsgálatára.⁴⁹ A szinte püspöki joghatóság ellenére Szepeskáptalan továbbra is az esztergomi egyházmegye részeként segített a Szepesség egyházi ügyeinek intézésében, és nem emelkedett püspökséggé.

⁴³ Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia. Preside Julio Kristó, Adiuvantibus Ladizlao Blazovich, Geisa Érszegi, Francisco Makk (a továbbiakban: Anjou oklt.) VII. (1323.) Szerk.: Blazovich László-Géczi Lajos. Budapest-Szeged, 1991. 514. sz.

⁴⁴ Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. 394-395.

⁴⁵ Anjou oklt. VII. 461. sz.

⁴⁶ A tanulmány tematikája okán itt csak oly mértékben érintem mind a szepesi püspökséget, mind a tárcai kerület problémáját, amennyiben Szigfrid apát életútjához feltétlenül szükséges.

⁴⁷ Pirhalla 1899. 44., 50-51.

⁴⁸ Fejér IX/1. 570-572.

⁴⁹ Fejér IX/1. 580-582., Pirhalla 1899. 51., PRT II. 59., PRT XII/B. 100., Haiczl 1913. 16.

Ezzel a pápai megbízatással le is zárult Szigfrid apát országos és szentszéki feladatainak sora, s e tevékeny eberöltő után méltán választották meg a legtekintélyesebb bencés apátság, Pannonhalma elöljárójának.

Szigfrid pannonhalmi apáti periódusa (1355-1365) pályafutásának legcsendesebb korszaka. IV. Ince pápa az apát tevékeny és eredményekben gazdag addigi életét ecsetelve, érdemei elismerésével ajánlja Nagy Lajos király figyelmébe a leendő pannonhalmi bencés egyházfőt, se egyben meg is erősíti megválasztását 1355. április 13-án kelt oklevelében.⁵⁰ Néhány egyházi személy beiktatásán⁵¹ kívül nem tudunk jelentősebb, országos tevékenységéről. Döntően apátsága ügyeit intézte,⁵² s szinte minden esetben javára dőltek el a birtokokkal kapcsolatos pereskedések.⁵³ Ezek menetében továbbra is fellelhető a királyi pártfogoló szándék. 1358-ban és 1361-ben a magyar uralkodó Szigfrid apát kérésére érvénytelenít minden olyan korábbi intézkedést, mely a monostor javait, jogait csorbítja.⁵⁴ A rendtörténetírás Szigfrid apátnak különösen a monostor és templomának felújításával, átépítésével kapcsolatos érdemeit emeli ki, mint pannonhalmi korszakának legfontosabb ténykedését. Ennek bizonyítékát az apát sírkövének feliratában látják, mely Szigfrid jelentős építkezéseire utal.⁵⁵ Az újabb kutatások azonban ezt cáfolni látszanak, két nagy építkezési periódust – 13. sz. és 15. sz. – elkülönítve Pannonhalmán.⁵⁶

Szigfrid apát igen tevékeny életútja 1365-ben ért véget. Bencés egyházfői pályafutása a magánkegyúri apáti székben egy jelentősebb monostor irányításán át a legtekintélyesebb magyarországi bencés monostor apáti tisztségéig – melynek elnyerése tulajdonképpen érdemei elismerésének tekinthető – ívelt. Úgy tűnik, hogy a rend szoros kötelékén belül maradván egy igazi bencés főpapi karriert futott be, a pannonhalmi apáti szék elnyerésével téve fel a koronát munkás életére, mivel annál „magasabbra” jutni a renden belül nem lehetett. Csak a szerzetesi egyházon belüli főpapi karrierlehetőség szemszögből nézve, Szigfrid pályafutása egyedüli példa a középkori bencés apátok sorában.

⁵⁰ PRT II. 147. sz. oklevél. Utódja a garamszentbenedeki apáti székben egy pannonhalmi bencés szerzetes lett, akit szintén Szigfridnek hívtak és a pápa 1355. október 21-én erősítette meg hivatalában. PRT XII/B. 101.

⁵¹ PRT II. 59-60.

⁵² PRT II. 150., 152., 155., 157., 160., 165., 166., 167., 171., 172., 175., 178., 180., 181., 182. sz. oklevelek. 423-502.

⁵³ PRT II. 151., 156., 161-164., 169-170., 173. sz. oklevelek 432-481.

⁵⁴ PRT II. 58-59., 159. és 174. sz. oklevelek. 435-436. és 481-482.

⁵⁵ PRT II. 60., 226-228. Papp Szilárd: Késő gótikus építkezések Pannonhalmán. In: Mons Sacer. 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. I. Pannonhalma 1996. (a továbbiakban: Mons Sacer) 238-240.

⁵⁶ Mons Sacer 240-264.

**The Career of a Benedictine Prelate: Abbot Sigfrid
(Beginning of 1300s–1365)**

Abbot Sigfrid belonged to the most remarkable members of the Hungarian clergy. As a Benedictine abbot he started off in Széplak. Later he became the superior of Garamszentbenedek, and finally he finished his ecclesiastical career in Pannonhalma. He was involved in several local and international affairs. The most noteworthy is the role he played in the Hungarian Benedictine reform movement as well as in the arrangement of the Order's landed properties (1327–1342). Among the Benedictine reform movements sweeping across Western Europe, this might be the most successful one. As a result, the Hungarian Benedictines held nationwide general chapters every second year.

Abbot Sigfrid also served as a diplomat. In 1346, when Louis I, King of Hungary wanted to gain the alliance of Edward III, King of England in a campaign against Naples, he was sent as an envoy. On the other hand, the abbot played an important role in the investigation concerning the recognition of the episcopal rights of the Szepes chapter house (1348). The above activities took place during his abbotship in Garamszentbenedek (1330–1355). Afterwards, as an appreciation of his merits, he received the abbotship of Pannonhalma that he held until 1365. Starting from a proprietary monastery (Széplak), through a royal foundation (Garamszentbenedek) to the abbotship of the most respectable Benedictine monastery in Hungary (Pannonhalma), his career is a typical example of the prelatric emergence within the Benedictine Order, though unique in the sense of good documentation.

TARTALOM

Szabados György: Egy Imre-kori adomány fennmaradásáról	3
Weisz Boglárka: Bars megye vámhelyei az Árpád-korban	13
Tóth Ildikó: Adalékok a Valkó megyei oklevéladás kezdeteihez	23
Kristó Gyula: Tartományúri rezidenciák Magyarországon (1301–1320)	33
Piti Ferenc: “de adventu regis Hungarie” (Károly Róbert tervezett dalmáciai hadjáratáról az 1340. évi oklevelek tükrében)	41
Homonnai Sarolta: Egy bencés főpapi karrier: Szigfrid apát életútja (1300-as évek eleje–1365)	55

Felelős kiadó: Dr. Kristó Gyula

Műszaki szerkesztés és technikai kivitelezés: Generál Print Nyomda Kft.

6726 Szeged, Fürj u. 92/b.

Méret: B/5, példányszám: 250